

FIKRET KARČIĆ

METODI
ISTRAŽIVANJA

U ISLAMSKIM NAUKAMA

Fikret Karčić

METODI ISTRAŽIVANJA U ISLAMSKIM NAUKAMA: KRATAK UVOD

Prvo izdanje. Copyright © 2013 EL-KALEM i CNS

Sva prava pridržana. Ni jedan dio ovog izdanja ne smije se pohranjivati u elektronske baze podataka, umnožavati ili javno reproducirati u bilo kojoj formi bez prethodnog dopuštenja izdavača, osim u slučajevima stručnih prikaza.

Izdavači:

- **EL-KALEM** - izdavački centar Rijaseta Islamske zajednice u BiH
www.elkalem.ba
- Centar za napredne studije - **CNS**
www.cns.ba

Za izdavače: Selim Jarkoč
Ahmet Alibašić

Urednik: Munir Mujić

Lektor: Hurija Imamović

Tehnički urednik: Ismail Ahmetagić

Dizajn: Tarik Jesenković

Štampa: "Dobra knjiga", Sarajevo

Za štampariju: Izedin Šikalo

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

001.891:28](075.8)

KARČIĆ, Fikret

Metodi istraživanja u islamskim naukama :
kratak uvod / Fikret Karčić. - Sarajevo : El-Kalem
: Centar za napredne studije, 2013. - 106 str. ;
24 cm. - (Biblioteka Posebna izdanja / El-Kalem)

Bibliografija i bilješke uz tekst.

ISBN 978-9958-23-341-8 (El-Kalem)

COBISS.BH-ID 20256006

FIKRET KARČIĆ

**METODI
ISTRAŽIVANJA
U ISLAMSKIM NAUKAMA**

Kratak uvod

BIBLIOTEKA POSEBNA IZDANJA

القلم
el-Kalem

CNS
CENTAR ZA NAPREDNE STUDIJE
CENTER FOR ADVANCED STUDIES
SARAJEVO

Sarajevo, 2013./1434. god. po H.

Izdanje ove knjige je realizirano zahvaljujući podršci
Međunarodog instituta za islamsku misao (IIIT)
INTERNATIONAL INSTITUTE OF ISLAMIC THOUGHT
Herndon, Virginia & London.

SADRŽAJ

Uvod.....	7
I poglavlje	
Ključni pojmovi	9
II poglavlje	
Tekstualna analiza.....	19
III poglavlje	
Historijski metod.....	51
IV poglavlje	
Komparativni metod	63
V poglavlje	
Etnografski metod / istraživanje na terenu.....	75
VI poglavlje	
Bibliotečko istraživanje	85
VII poglavlje	
Izabrana referentna djela za istraživanje u islamskim naukama.....	95
VIII poglavlje	
Izrada istraživačkog projekta	103

UVOD

Metodologija istraživanja već je postala ustanovljeni nastavni predmet na studijama islamskih nauka. I pored toga, uočava se nedostatak udžbenika ili priručnika koji bi na sveobuhvatan način obradili različite metode koji se primjenjuju u istraživanju u ovoj naučnoj oblasti. Takav nedostatak evidentan je i u literaturi na bosanskom jeziku.

Ova nevelika knjiga predstavlja pokušaj da se taj nedostatak otkloni. Osnovna premisa na kojoj se zasniva ova knjiga jeste koncept integracije znanja. To praktično znači da se u izboru metoda istraživanja u islamskim naukama kombinuju metodi tradicionalnih islamskih nauka i savremenih društvenih nauka. Na taj način omogućava se istraživanje kako normativne religije (religijski izvori i učenje u tekstovima) tako i praktičnog ispoljavanja religije (živa religija). Po našem mišljenju, metodi kojima se može koristiti za istraživanja obje dimenzije islama jesu tekstualna analiza, historijski, komparativni i etnografski metod. Tu je svakako i bibliotečko istraživanje, koje je sastavni dio svakog naučnog rada. Izlaganje o metodima društvenih nauka izvršeno je na način da se prilagodi korištenju za istraživanje religije, u ovom slučaju islama. Na kraju je dat i jedan primjer forme istraživačkog projekta koji studenti i mladi istraživači obično treba da urade radi prijave svojih magistarskih radova, doktorskih disertacija ili aplikacija za podršku istraživanju.

Prilikom izrade ove knjige imali smo na umu da ona treba prvenstveno da služi studentima i mladim istraživačima u oblasti islamskih nauka ali i ostaloj zainteresovanoj publici.

Pišući ovu knjigu autor se koristio iskustvom koje je stekao tokom više godina predavanja predmeta Metodi istraživanja na Međunarodnom islamskom univerzitetu Malezija te savremenom literaturom iz ove oblasti. Ovom prilikom autor zahvaljuje Centru za napredne studije u Sarajevu na podršci ovom projektu i spremnosti da štampa ovu knjigu.

Sarajevo, septembar 2011.

Prof. dr. Fikret Karčić

I POGLAVLJE

KLJUČNI POJMOVI

U ovom poglavlju bit će obrađeni ključni pojmovi za temu ove knjige. To su: metod, metodologija, istraživanje i islamske nauke.

Metod

Riječ *metod* u indoevropskim jezicima izvedena je iz grčke riječi *methodos* (*meta-*, iza i *hodos*, put). Riječ *metod* može značiti:¹

postupak ili proces kojim se nešto postiže: kao

- a (1) sistematski postupak, tehnika ili način ispitivanja kojim se koristi u odgovarajućoj disciplini (2) sistematski plan koji se slijedi u prezentiranju materijala za podučavanje;
- b (1) put, tehnika ili postupak kojim se nešto čini (2) cjelina vještina i tehnika.

Iz ovih značenja vidi se da riječ *metod* nosi značenje *puta* kojim se ide, odnosno načina postizanja nekog cilja. Taj način je uređen i sistematičan i to ga razlikuje od *ad hoc* odabranih načina postizanja nekog cilja. Takođe, *metod* se veže za nauku tako da se različite grane nauke koriste karakteristične metode.

¹ <http://www.meriam-webster.com/dictionary/method>, pristupljeno 12. 8. 2011.

Ovakva značenja mogu se vidjeti i u arapskom jeziku gdje riječ *menhedž* (*manhağ*) označava metod. Sinonimi za ovu riječ su: *tarīqa* (put) i *'uslūb* (način). *Mendehž*, takođe, može značiti sistem ili poredak (*nizām*).²

Metodologija

Riječ *metodologija* može značiti:³

1. cjelinu metoda, propisa i postulata koji se koriste u jednoj disciplini: posebna procedura ili skup procedura;
2. analizu principa ili postupaka ispitivanja u određenoj oblasti.

U ovom drugom značenju, metodologija je naziv za posebnu nauku koja se bavi metodima. Pošto različite nauke koriste različite metode, govorimo o različitim metodologijama, naprimjer, metodologija pravnih nauka, metodologija društvenih nauka, metodologija islamskih nauka ili njihovih pojedinih disciplina.

Kao nauka, metodologija je najuže povezana s logikom i filozofijom nauke.

Arapski termin za metodologiju je, u oba značenja ove riječi, *menhedžijja* (*manhağijja*).

² Dr. Munir Baalabaki, Dr. Rohi Baalabaki, *Al-Mawred, a Modern Arabic-English Dictionary* (Beirut: Dar el-Ilm Lilmalayin, 1999), 1130.

³ <http://www.meriam-webster.com/dictionary/methodology>, pristupljeno 12. 8. 2011.

Istraživanje

Riječ *istraživanje* i njegovi ekvivalenti na drugim jezicima (*research* na engleskom ili *bahs (baht)* na arapskom) može imati više značenja:⁴

1. pažljivo i promišljeno traganje;
2. studiozno ispitivanje, posebno ispitivanje koje ima za cilj otkrivanje i tumačenje činjenica, izmjenju prihvaćenih teorija ili zakona u svjetlu novih činjenica ili praktičnu primjenu novih ili revidiranih teorija ili zakona;
3. prikupljanje informacija o jednoj posebnoj temi.

Na osnovu ovih značenja može se zaključiti da značenje riječi *istraživanje* obuhvata planirano i sistematsko *traganje* za novim saznanjima koja se mogu izraziti ili otkrivanje novih činjenica (npr. geografska otkrića) ili novih tumačenje poznatih činjenica (npr. pojave u prirodnom svijetu).

Istraživanje je veoma pouzdan način koji vodi novim saznanjima, posebno kada se uporedi s njegovim alternativama. Alternative istraživanju su:⁵

a. Autoritet

To znači da se nešto prihvata kao istina samo zato što je izrečeno od strane lica s autoritetom, kao što su stariji ljudi ili stručnjaci.

⁴ <http://www.meriam-webster.com/dictionary/research>, pristupljeno 12. 8. 2011.

⁵ W. Lawrence Neuman, *Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches*, drugo izd. (Boston-London -Toronto-Sydney-Tokyo-Singapore: Allyn and Bacon), 1994, 2-4.

Međutim, znanje ljudi s autoritetom može biti ograničeno vrstom iskustva, pamćenjem ili vezivanjem za usku struku. Naprimjer, neko ko je preživio Drugi svjetski rat može biti koristan izvor podataka za saznanje o ratu u njegovom mjestu stanovanja ili o onome što je lično doživio, ali ne i o geopolitičkim razlozima za početak tog rata. Ili, neko ko je stručnjak u jednoj oblasti ne može svoj autoritet protezati i na oblasti u kojima nije stručnjak kao kada, primjerice, stručnjak za teologiju tumači političke procese.

b. Tradicija

U ovom slučaju riječ *tradicija* koristi se u značenju pukog pozivanja na prošlost. Naprimjer, u slučaju kada neko kaže da je jedno ponašanje ispravno samo zato što je praktikovano u prošlosti: “Tako smo uvijek radili”. To je bio argument Arapa predislamskog doba, na koji su se pozivali u nastojanju da očuvaju svoja vjerovanja i običaje kao ispravne. Oni su govorili: “Zatekli smo naše pretke da tako rade” (Kur’an, 5:104; 7:28; 10:78; 21:53; 26:74; 31:21)

c. Zdrav razum

Nešto se ne može smatrati istinom samo zato što ima smisla. U praktičnom životu, ono što nazivamo zdrav razum može biti od velike pomoći. Međutim, kada je riječ o otkrivanju novih saznanja, onda se često pod “zdravim razumom” kriju logičke greške, pogrešne informacije, pa i predrasude, naprimjer, rašireno vjerovanje da su pripadnici siromašnih klasa predodređeni da češće čine krivična djela nego pripadnici srednje klase.

d. Medijski mitovi

Poznata je istina da u savremnom svijetu mediji oblikuju svijest većine ljudi. Međutim, informativni ili zabavni programi često daju jednostrane ili pristrasne slike realnosti. Naprimjer, najveći dio javnosti o kriminalu saznaje preko štampe, TV-a ili filmova. Pri tome, zaboravlja se da ovi mediji, posebno TV i filmovi, imaju za cilj prvenstveno da zabave gledaoce, a ne da daju potpuno vjernu sliku realnosti. Tako je naprimjer, u Americi rašireno mišljenje da je zloupotreba droge najviše prisutna među Afroamerikancima koji žive u gradovima i imaju niska primanja, što nije tačno.

Da bi se izbjegle zamke predrasuda i parcijalnih znanja, pristupa se istraživanju.

Vrste istraživanja

U nauci se obično govori o dvije vrste istraživanja: (1) bazično ili temeljno istraživanje i (2) primijenjeno istraživanje.⁶

Bazično istraživanje je ono koje proširuje fundamentalno znanje u jednoj naučnoj oblasti. To je izvor novih naučnih ideja i načina mišljenja. Ovo istraživanje može imati karakter otkrića, objašnjenja ili opisa. Primjer bazičnog istraživanja bio bi projekt “Uloga *mekasid eš-šeri‘a* (*maqāsid al-šari‘a*) u oživljavanju islamske pravne nauke”.

Primijenjeno istraživanje je ono koje nastoji da riješi određeni praktični problem ili da pomogne praktičarima da riješe određeni zadatak, naprimjer, istraživanje na temu “Kako unaprijediti prikupljanje i distribuciju zekata u BiH”. Primijenjeno istraživanje

⁶ Isto, 20-22.

najčešće je opisnog ili deskriptivnog karaktera. Njegova najveća vrijednost jeste mogućnost neposredne primjene. Odgovorni donosioci odluka oslanjaju se u svom poslu na ovaj tip istraživanja.

Faze istraživačkog postupka

Istraživanje ima sedam glavnih faza.⁷ To su:

1. izbor teme,
2. fokusiranje na istraživačka pitanja,
3. oblikovanje studije,
4. sabiranje informacija,
5. analiza informacija,
6. tumačenje informacija,
7. informisanje drugih o istraživanju.

U prvoj fazi istraživač odabire temu istraživanja – opšte područje istraživanja ili pitanje kojim će se baviti, naprimjer, šerijatsko sudstvo. Tema se zatim ograničava. Ograničenje teme vrši se ili putem geografskog kriterija (npr. šerijatski sudovi *u BiH*) i/ili putem vremenskog kriterija (npr. šerijatski sudovi *u BiH u periodu 1878-1946*).

Međutim, i nakon ograničenja teme, ona je još nedovoljno jasna za istraživanje. Zato se pristupa drugoj fazi: formulisanju istraživačkih pitanja i fokusiranju na njih. Naprimjer, kako su bili organizovani šerijatski sudovi u BiH u tom periodu; šta je bila njihova nadležnost; kakav je bio njihov odnos s Islamskom zajednicom i državom; ko su bili šerijatski sudije itd.

⁷ Isto, 10-13.

U trećoj fazi istraživač odlučuje *kako* će obaviti istraživanje, koje metode će koristiti. Naprimjer, u našem slučaju on odlučuje da će koristiti historijski metod, da će prikupljati informacije o zakonima i drugim propisima koji su se odnosili na šerijatske sudove u BiH, obaviti istraživanje arhive šerijatskih sudova, Islamske zajednice itd.

U četvrtoj fazi istraživač vrši planirano istraživanje. Rezultati do kojih dođe otvaraju mu nove izvore informacija. Sakupljanje informacija vrši na sistematski način. Istovremeno pravi bilješke o pronađenim podacima.

U petoj fazi istraživač vrši analizu prikupljenih podataka. Cilj ove faze je da se vidi da li iz prikupljenih podataka izviru obrisi neke pojave.

U šestoj fazi istraživač vrši interpretaciju prikupljenog materijala. U ovoj fazi istraživač daje *značenje* prikupljenim podacima. Šta znači podatak da su šerijatski sudovi u BiH 1878-1946 bili finansirani od strane države, šta znači to da je njihova nadležnost bila obavezna za muslimane, šta znači to da su bošnjačke političke partije podržavale sistem primjene Šerijata putem državnih sudova i sl.

U sedmoj fazi istraživač piše izvještaj o obavljenom istraživanju. To može biti u obliku izvještaja, članka, magistarskog rada, doktorske disertacije i sl. Na taj način rezultati istraživanja se predočavaju drugima, akademskoj i drugoj zainteresovanoj publici.

Sve ove faze ne teku linearno. One se vrlo često isprepliću. Ovdje su date pojednostavljeno radi boljeg razumijevanja istraživačkog procesa.

Islamske nauke

Znanje se često definiše kao “činjenica ili stanje poznavanja nečega koje je postignuto putem iskustva ili asocijacije”.⁸ Nauka se, na drugoj strani, danas razumijeva kao društvena institucija putem koje se proizvodi znanje. Današnja moderna nauka rezultat je historijskog razvoja u Evropi između 1600. i 1800. godine poznatog kao prosvjetiteljstvo. Prosvjetiteljsko razumijevanje nauke zasnivalo se na vjeri u logičko razmišljanje, iskustvo u materijalnom svijetu, ljudski progres i dovođenje u pitanje religijskog (kršćanskog) autoriteta. Ovakvo razumijevanje nauke i danas je prisutno i ono posebno dolazi do izražaja kada je riječ o odnosu prema religijskim naukama, kojim se, onda, negira naučni karakter.

Islamski koncept znanja i nauke zasniva se na drugačijim premissama.⁹ Kao izvori znanja prihvataju se Objava (*wahy*) i ljudski um (*'aql*), putem koga se saznaje prirodni svijet i ljudska historija. Konsekventno, sve nauke su se u klasično doba Islama klasifikovale u (1) *al-'ulūm al-naqliyya* (nauke koje daju znanje na osnovu “prenijetih” izvora, tj. Kur'ana i Sunneta) i (2) *al-'ulum al-'aqliyya* (nauke koje daju znanje na osnovu upotrebe uma).¹⁰

Termin “islamske nauke” (*al-'ulūm al-'islāmiyya*) označava nauke koje se bave Objavom (*vahj*), u vidu Kur'ana i Sunneta, i islamskim naslijeđem (*et-turas*), koje uključuje razumijevanje i življenje Islama u historiji. Nekada se ove nauke nazivaju “šeri-

⁸ <http://www.meriam-webster.com/dictionary/knowledge>, pristupljeno 12. 8. 2011.

⁹ Vidi: Louay Safi, *The Foundation of Knowledge: A Comparative Study in Islamic and Western Methods of Inquiry* (Petaling Jaya, Malaysia: IIUM and IIIT, 1996).

¹⁰ Vidi: Osman Bakar, *Classification of Knowledge in Islam* (London: Islamic Texts Society, 1998).

jatske nauke” (*al-‘ulūm al-šar‘iyya*), sintagmom u kojoj se riječ “Šerijat” uzima u njenom najširem značenju. U novije doba među muslimanskim autorima koristi se i termin “islamske studije” (*al-dirāsāt al-‘islāmiyya*), koji označava sveukupno bavljenje Islamom u njegovom doktrinarnom, institucionalnom, historijskom i civilizacijskom aspektu. Postoje, takođe, i nemuslimanske islamske studije koje se zasnivaju na tradicijama zapadne orijentalistike i religijskih studija. Teorijske osnove i metodi kojim muslimanski autori pristupaju Islamu razlikuju se od pristupa nemuslimanskih autora. Glavna razlika proističe iz činjenice da li se prihvata da je Kur’an objavljena Božija riječ i Muhammed, a.s., posljednji Božji poslanik ili ne. Moglo bi se reći da bavljenje Islamom od strane muslimanskih naučnika karakteriše znanje (*‘ilm*) i uvjerenje (*‘i‘tiqād*), a da naučno bavljenje Islamom od strane nemuslimanskih autora karakteriše samo znanje.

Metodološki pluralizam u islamskim naukama

Iz definisanja islamskih nauka kao nauka koje se bave izučavanjem Objave (Kur’ana i Sunneta) i islamskog naslijeđa, u najširem smislu shvaćenog kao razumijevanje i življenje Islama u historiji, proizlazi i stav da ove nauke koriste mnoštvo različitih metoda. Neki od ovih metoda, kao što je tekstualna analiza, razvijeni su na specifičan način i široko korišteni od strane klasičnih muslimanskih autora. Drugi metodi, kao što su historijski i komparativni, korišteni su u klasično doba Islama ali su, kasnije, razvijeni u humanističkim i društvenim naukama na Zapadu. Postoje i vrlo zanimljivi metodi razvijeni u okviru modernih religijskih studija na Zapadu, koji bi se mogli selektivno koristiti i u islamskim naukama.

Naše razumijevanje metodologije islamskih nauka bazira se na integraciji ovih metoda. Tekstualna analiza, na onaj način na koji je razvijena u muslimanskoj historiji, koristi se pri izučavanju tekstova Kur'ana, Hadisa i islamskog naslijeđa. Ostali metodi, kao što su historijski i komparativni, pomažu u razumijevanju tekstova i u izučavanju islamskog naslijeđa, dok se etnografski metod i drugi metodi studija religija koriste za istraživanje religijske prakse muslimana. O svim ovim metodima govorit će se u narednim poglavljima.

II POGLAVLJE

TEKSTUALNA ANALIZA*

Uvod

Dva glavna izvora islamskog učenja su Kur'an, objavljena Božija riječ, i Sunnet, normativna praksa Poslanika Muhammeda, s.a.v.s. To su tekstovi, usmeno prenošeni i zapisani i u takvom obliku sačuvani od strane muslimanske zajednice. Muslimansko razumijevanje ova dva glavna izvora Islama, u obliku pojedinačnih ili grupnih intelektualnih napora, takođe je zabilježeno i sačuvano u tekstualnoj formi.

Tekstualne studije (*dirasāt al-nuṣūṣ*) se, na taj način, pojavljuju kao osnovni metodološki pristup u islamskim naukama.¹¹ Ovaj pristup takođe se koristi za izučavanje religijskih tekstova uopće kao i u bavljenju tekstovima koji su proizvod ljudskog duha. Međutim, temeljne pretpostavke i primjena ovog pristupa razlikuju se u ova dva slučaja. Čak i kada se tekstualne studije primjenjuju na religijske tekstove, ovaj metodološki pristup poprima neke specifične karakteristike u zavisnosti od načina razumijevanja religijskog teksta, strukture odgovarajuće religije i njene historije. U tome smislu, tekstualne studije mogu uključiti historiju teksta, izučavanje

* Na ovom mjestu bit će reprodukovani glavni dijelovi autorovog rada *O metodu tekstualne analize u islamskim naukama: kratak historijski i uporedni prikaz* (Sarajevo: Fakultet islamskih nauka, 2004).

¹¹ *Al-'ulūm al-šar'īyya* ili *al-'ulūm al-'islāmiyya*, kako se ove nauke nazivaju u tradicionalnoj islamskoj klasifikaciji znanja.

njegovih usmenih ili pismenih formi, tekstualnu analizu, očuvanje i prenos teksta, njegovu društvenu i kulturnu ulogu i sl.

Ovaj rad ima za cilj da identifikuje bitna obilježja tekstualne analize – onako kako su je koristili muslimanski autori baveći se islamskim objavljenim tekstovima kao i tekstovima islamskog naslijeđa. U tom smislu početak ćemo sa savremenom definicijom teksta i tekstualne analize i uporediti je s muslimanskim razumijevanjem ovih koncepata. Zatim ćemo dati kratku historiju razvoja ovog metoda među muslimanima i njegovu primjenu u glavnim islamskim disciplinama.

Definicija metoda

Suštinski element za definisanje metoda tekstualne analize je koncept teksta. U humanističkim disciplinama tekst se tradicionalno definiše kao bilo koji pisani materijal. Međutim, postoje različite vrste tekstova: književni, historijski, sveti, svjetovni i sl. U savremeno doba se čak i društveno-kulturni artefakti (film, muzika, grupno ponašanje) uključuju u ovu kategoriju. Da li se porijeklo teksta može staviti u zagradu i ignorisati od strane istraživača? Savremeni svjetovni naučnici odgovaraju pozitivno na ovo pitanje i kažu da je tekst tekst, bio on Božanski ili ljudski, bez razlike. Za muslimanske autore porijeklo teksta je od suštinskog značaja.

Porijeklo teksta određuje njegovu prirodu i njegov epistemološki status. Pošto se tekstovi razlikuju po porijeklu i po prirodi, onda se moraju razlikovati i pretpostavke, postupci i tehnike tekstualne analize.

Analiza je rastavljanje nečega na sastavne dijelove. Prema tome, analizirati tekst znači rastaviti ga na njegove sastavne dijelove, ispitati ih, a zatim ponuditi tumačenje dijelova i cjeline. Putem

tumačenja u stanju smo da prodremo izvan očiglednog značenja teksta i da dosegneмо implicirano značenje ili podtekst.

Tekstualna analiza, prema savremenom razumijevanju, bavi se trima glavnim pitanjima. To su:

1. autentičnost / izvornost teksta,
2. valjanost njegova tumačenja,
3. tačnost činjenica o kojima tekst govori.¹²

Ovim trima pitanjima tekstualne analize bave se posebni postupci i tehnike ovog metoda, odnosno ona spadaju u domen posebnih metodoloških disciplina ili poddisciplina.

Pitanje autentičnosti teksta predmet je grane nauke konvencionalno poznate kao tekstualni kriticizam. Ova disciplina nastoji odrediti porijeklo ili autorstvo teksta, njegovu autentičnost, te izvorni oblik ako postoji više formi teksta.¹³ Muslimanski autori bavili su se ovim pitanjem u okviru različitih disciplina pod temom *subut en-nusus* (*tubūt al-nuṣūṣ*).

Značenje teksta utvrđuje se putem analize sadržaja. Za ovaj cilj mogu se koristiti različita analitička sredstva: analiza jezičkih formi, žanra, organizacije teksta, retorike, diskursa, leksikografije, strukture, te uloga teksta u kulturi. Muslimanski tehnički termin za ovaj postupak je *tefsir en-nusus* (*tafsīr al-nuṣūṣ*).

Pitanje tačnosti navoda koje sadrži tekst adresira se putem izučavanja vantekstualnih izvora, naime historijskih zapisa. Osnovno pitanje ovdje je: mogu li historijski zapisi potvrditi istinitost tek-

¹² Madeleine Grawitz, *Methodes des sciences sociales*, 6th ed. (Paris: Dalloz, 1984), 648.

¹³ J. A. Cuddon, *A Dictionary of Literary Terms and Literary Theory* (Oxford: Blackwell Reference, 1991), 691.

stualnog prikaza? Disciplina koja se bavi ovim pitanjem poznata je kao historijski kriticizam. Međutim, ovo pitanje relevantno je samo za izučavanje faktičkih tekstualnih izvještaja. Ono nije relevantno za normativne sudove, teološke / metafizičke sudove i tekstove koji predstavljaju književnu fikciju. Norme se odnose na ono šta “treba da bude”, te prema tome ne mogu biti predmet ispitivanja istinitosti. Slično, književna fikcija po samoj svojoj prirodi rezultat je imaginacije i ne odgovara stvarnom stanju. Teološki / metafizički sudovi su izvan područja ljudskog iskustva i njihova istinitost ne može se potvrditi izvantekstualnim dokazima. Istinitost ovih tekstova stvar je vjerovanja. Muslimanski učenjaci bavili su se ovim pitanjem u okviru epistemologije, posebno prilikom rasprave o prirodi znanja prenijetog predajama (*haber / ĥabar*).

Historija i logika metoda

Predislamska Arabija imala je nepisanu kulturu, kako to i Kur’an kaže: “On je Onaj koji je poslao nepismenom narodu Poslnika između njih ...” (62:2). Broj pismenih osoba u glavnim centrima tadašnje Arabije bio je veoma mali. Prema nekim izvorima bilo je samo 17 pismenih ljudi u Mekki i 9 u Jesribu, odnosno predislamskoj Medini.¹⁴ Prevladavala je usmena tradicija a moć pamćenja Arapa bila je poslovična.

Objava Kur’ana i početak poslaničke misije Muhammeda, s.a.v.s., označili su prekretnicu prema novoj vrsti kulture: kulturi slova. Bili su zapisani objavljeni kur’anski ajeti, temeljni zakon islamske države u Medini bio je dat u pismenoj formi (*sahifa /*

¹⁴ Muhammad Zubayr Siddiqi, *Hadith Literature: Its Origin, Development and Special Features* (Cambridge: The Islamic Texts Society, 1993), 26.

ṣahīfa), i bila uspostavljena pismena korespondencija između Poslanika i vladara okolnih država.¹⁵

Poslanik je ohrabrivao muslimane da uče pisanje i čitanje. On je takođe imenovao učene Ashabe da zapišu kur’ansku Objavu. U početku je obeshrabrivao zapisivanje Hadisa. Kasnije, kada više nije bilo opasnosti od miješanja dva teksta – kur’anskog i hadiskog – dozvolio je pojedinim Ashabima zapisivanje Hadisa. Zapisivanje nije, međutim, zamijenilo stari metod očuvanja teksta – memorisanje (*el-hifz fi es-sudur / al-hifz fi al-ṣudūr*). Ustvari, tekst Kur’ana i znanje o Poslanikovom Sunnetu nastavili su prvenstveno da se čuvaju usmeno. Pisana verzija smatrana je samo kao zapis onoga što već postoji u pamćenju.

Kur’an je u cjelini zapisan tokom života Muhammeda, s.a.v.s. Sakupljen je u kodeks (*Mushaf / Muṣḥaf*) tokom vladavine Abū Bakra (11/632-13/634). Pisani tekst standardizovan je u vrijeme Uṭmān ibn ‘Affāna (24/644-36/656). Ashabi su se saglasili da je ovaj tekst identičan s onim što je Poslanik Muhammed, s.a.v.s. primio kao *wahy* od Allaha, dž.š. Autentičnost teksta dokazana je putem memorisanja i zapisa toliko velikog broja ljudi da je nemoguće da se svi oni dogovore o nečemu što nije istina (*tawātur*). Isti tekst kasnije je neprekidno prenošen s generacije na generaciju.¹⁶

Objava Kur’ana postavila je temelje za pojavu i razvoj islamskih nauka. Među ovim naukama na prvom mjestu bile su nauke Kur’ana. Ove nauke bavile su se dokumentacijom teksta (*tevfik / tawfiq*), njegovim čuvanjem (*hifz*), čitanjem (*kiraet*) i tumače-

¹⁵ Muhammad Hamidullah, *Six originaux des lettres du prophete de l’Islam* (Paris: Tougui, 1985), p. 238.

¹⁶ Muḥammad Fārūq al-Nabhān, *Muqaddima fi dirāsāt al-Qur’ān* (al-Ribāt: Wizāra al-awqāf wa al-ṣu’ūn al-islamiyya, 1415/1995), 77.

njem (*tefsir*). Vremenom, tefsir je postao najpoznatija kur'anska nauka. Broj ovih nauka porastao je, tako da je imam Badr al-Dīn Muḥammad ibn ‘Abdullāh al-Zarkašī (u. 794/1391) naveo 43 discipline unutar kur'anskih nauka.¹⁷

Predaje o Poslanikovom Sunnetu, nakon smrti Božijeg poslanika, čuvane su djelimično u pisanoj formi (*sahifa / ṣaḥīfa*), sjećanju Ashaba i živoj praksi muslimana. Vremenom je, usljed postupnog nestajanja generacije Ashaba i nemira u muslimanskoj državi, bio razvijen novi metod ustanovljenja autentičnosti predaja: lanac prenosilaca (*sened / sanad*). Ako bi neko citirao hadis, od njega je traženo da imenuje početnog prenosioca koji je morao biti iz generacije Ashaba. Prije kraja 1/7. vijeka *sened* je postao neophodni dio hadisa.¹⁸

U isto vrijeme započeo je pokret za sakupljanje i bilježenje Hadisa. Pored učenjaka koji su nastavili da daju prednost pamćenju, pojavili su se ljudi kao što je Abū ‘Amr ‘Āmir al-Šābī (umro oko 110/728), koji je rekao: “Najbolji *muhaddis* (*muhaddiṭ*) je *defter / daftar* (zapis)”. Jedan drugi učenjak – Ibn Šihāb al-Zuhr (u. 124/741-742), zajedno sa svojim studentima, postao je poznat kao “ljudi knjige”,¹⁹ zbog svoje vjernosti pisanom tekstu. Sljedbenici usmene tradicije, na drugoj strani, izrazili su svoje metodološko “vjeruju” u izreci: “znanje je u prsima ljudi, a ne u redovima knjiga” (*al-‘ilm fī al-ṣudūr lā fī al-suṭūr*).²⁰

¹⁷ Isto, 77.

¹⁸ Muhammad Zubayr Sadiqi, *Hadith Literature*, 80.

¹⁹ Nabia Abbot, “Collection and Transmission of Hadith”, u *The Cambridge History of Arabic Literature: Arabic Literature to the End of the Umayyad Period*, ur. A.F.L. Beeston et al (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), 291, 295.

²⁰ Jan Just Witkam, “The Human Element Between Text and Reader: The Ijaza in Arabic Manuscripts”, u *The Codicology of Islamic Manuscripts*.

Zapisivanje Hadisa prošlo je kroz nekoliko faza. Svaka faza bila je označena karakterističnom vrstom hadiskih zbirki koje su se javile. *Musannef* (*musannaf*) zbirke iz 1/8. i ranog 2/9. vijeka, koje su Hadis aranžirale prema pravničkoj sistematizaciji, slijedili su radovi vrste *musnad*, gdje je sadržaj bio uređen prema *sanadu*. Konačno, 3/9. vijek svjedočio je pojavu zbirki *sahih* (*ṣaḥīḥ*), kao rezultat hadiskog kriticizma, koji je predaje klasifikovao prema stepenu njihove vjerodostojnosti.²¹

Pojava autoritativnih zbirki Hadisa bila je rezultat razvoja cjeline hadiskih nauka (*ulum el-hadis* / *‘ulūm al-ḥadīṭ*). Ove nauke bavile su se pitanjem autentičnosti predaja, značenjem prenese-nog teksta i njegovim implikacijama. Među ovim naukama bile su discipline prenošenja hadisa (*ilm rivaje el-hadis* / *‘ilm riwāya al-ḥadīṭ*) ili tehničkog hadiskog rječnika (*mustalah el-hadis* / *muṣṭalah al-ḥadīṭ*) te nauka kritike prenosilaca hadisa (*ilm el-džerh ve et-ta’dil* / *‘ilm al-ḡarḥ wa al-ta’dīl*). Ove discipline posebno su razvile metodološke principe kriticizma hadisa.

Treći vijek islamske ere bio je “zlatno doba” hadiskih nauka. Kraj ovog vijeka označio je pomjeranje interesa hadiskih učenjaka prema rukopisima i prenosu pisanog teksta.²² Oni su počeli pisati dopunska djela velikih zbirki (*istidrakat* / *‘istidrākāt*), komentare (*šuruh* / *šurūḥ*), sažetke (*mulehhas* / *mulaḥḥas*) i pripremati posebne zbirke i indekse (*atraf* / *‘atrāf*). Zapravo, oni su se bavili obradom prikupljenog pisanog materijala.

Proceedings of the Second Conference of Al-Furqan Islamic Heritage Foundation 4-5 December 1993, ur. Yasin Dutton (London: Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, 1995), 125.

²¹ Muhammad Abdul Rauf, “The Development of the Sciences of Hadith” u *The Cambridge History of Arabic Literature*, 272-277.

²² ‘Akram Diyā’ al-‘Umarī, *Buḥūṭ fī tāriḥ al-sunna al-mušarrafa* (al-Madinah al-Munawwara: Maktaba al-‘ulūm wa al-ḥikam, 1405/1984), 239.

Međutim, čak i tokom ovog perioda, koji je trajao sve do uvođenja štampe u muslimanski svijet u 13/19. vijeku, metod *seneda* igrao je ulogu u očuvanju pisanog teksta. Ovaj metod, koji se dokazao u prenosu usmenog teksta, i dalje je korišten radi očuvanja integriteta pisanog teksta. U namjeri da onemoguće krivotvorenja, učitelji Hadisa i drugih islamskih disciplina uobičavali su da svojim studentima daju imena učitelja od kojih su primili tekst. Slično, prepisivači (*verrakun / warrāqūn*) su imali običaj da pišu, najmanje u slučaju prepisa djela iz oblasti Hadisa, *sened* njihovog prepisa sve do autora originalnog rada²³. Prepisivači su slijedili posebna pravila koja se tiču prepisivanja hadiskih djela (vrste pisma, tačke, rijetke riječi, lična imena, rastavljanje dva hadisa, ispravljanje prepisivačkih grešaka i sl.). Studenti su savjetovani da na svojim primjercima pišu datume i mjesta kada su odgovarajući dijelovi rukopisa čitani i bili predmet diskusije, imena ostalih studenata koji su prisustvovali istom predavanju i sl.²⁴

Metodi učenjaka Hadisa u pogledu ustanovljenja autentičnosti teksta i njegovog prenosa bili su prihvaćeni i u ostalim naukama kao što je historija, književnost i sl.

Dok su se nauke Kur'ana i nauke Hadisa bavile na svoj način dvama izvorima Islama, nauka *usul al-fiqh* bila je razvijena da se bavi tekstualnom metodologijom na jedan uopćen način. Ova disciplina istraživala je metode zajedničke i za Kur'an i za Sunnet. Nadalje, ona je takođe uključivala analizu izraza koje su ljudi koristili u svojim pravnim poslovima (formule o zaključenju ugovora,

²³ Muhammad Zubayr Siddiqi, *Hadith Literature...*, 81-82; 'A'īshah 'Abd al-Rahmān, "Al-Manhağ al-'aqlī li-'ulama' al-ḥadīṡ", *Mağalla dār al-ḥadīṡ al-ḥasaniyya*, br. 3, 1402/1982, 212.

²⁴ Muhammad Zubayr Siddiqi, *Hadith Literature...*, 83.

ustanovljenje vakufa i sl.), otvarajući mogućnost za nastanak jedne opće islamske metodologije bavljenja tekstovima.

Muslimanski naučnici pokazali su interes za pitanje pravne metodologije od sa mog početka nastanka islamskih nauka. Učenjaci 2/8. vijeka smatraju se autorima prvih djela iz oblasti *ul el-fikh* (*'uṣūl al-fiqh*). Njihovi naponi osigurali su neophodni temelj za Imama al-Šāfi'ija (u. 204/819) da sačini cjelovito i sistematsko izlaganje metodologije islamskog prava u svom djelu *er-Risala* (*al-Risāla*).²⁵ Ova nauka nastavila je da se razvija tokom narednih vijekova u dva metodološka pravca: teoretskom pravcu ili pravcu *mutekallimuna* te praktičnom pravcu ili pravcu pravnika (*fukaha' / fuqahā'*). Prvi pravac bavio se izlaganjem teorijski formulisane metodologije, dok je drugi pravac formulisao metodologiju u vezi s rješavanjem praktičnih pitanja.²⁶

Poznati predstavnici prvog pravca bili su, nakon Imama al-Šāfi'ija, Abū al-Ḥusayn al-Baṣrī (u. 436/1044), Imam al-Ḥaramayn al-Ġuwaynī (u. 487/1094), Abū Ḥāmid al-Ġazālī (u. 505/1111) i Sayf al-Dīn al-'Āmidī (u. 631/1233).

Poznati predstavnici drugog pravca bili su Abū Ḥasan al-Karhī (u. 340/951), Abū Bakr al-Rāzī al-Ġassās (u. 370/980), Fahr al-'Islām al-Bazdawī (u. 483/1090) i Šams al-Dīn al-Saraḥsī (u. 490/1096).

Bez obzira na razlike u metodološkoj orijentaciji, naučnici *usul el-fikha* suštinski su se bavili istim spektrom pitanja. Ta pitanja obuhvatala su: pravne norme, izvore, izvođenje normi iz izvora, tumačenje i primjenu normi i sl.

²⁵ Vidi: Mohd Daud Bakar, "The Origins of the Islamic Legal Theory (Usul al-Fiqh)", *Intellectual Discourse*, 5 (1997): 2:121-144.

²⁶ Mohammad Hashim Kamali, *Principles of Islamic Jurisprudence* (Kuala Lumpur: Ilmiah Publishers, 1999), 7-9.

Pošto su glavni izvori islamskog prava Kur'an i Sunnet, pravo suštinski zavisi od ova dva teksta. Tekstovi su pristupačni kroz jezik, te su pitanja teksta, jezika, značenja i tumačenja raspravljana od strane stručnjaka za metodologiju islamskog prava (*usulijjun / 'uṣūliyyūn*). Već je primijećeno da se najopširnije i najtemeljitiije rasprave o pitanjima vezanim za tekst u islamskoj literaturi mogu naći u djelima o *usul el-fikhu*.²⁷ Baveći se tekstovima naučnici *usul el-fikha*, razvili su dva metoda – lingvističko-semantički (*luḡa el-bejan / luḡa al-bayān*) i metod logičkog tumačenja (*istinbat / 'istinbāt*). U postizanju toga cilja, oslanjali su se na nauke Kur'ana, Hadisa, arapskog jezika i logike.²⁸

Lingvistička analiza predstavlja početni princip *usul al-fiqha*. Jezik teksta je osnova od koje polazi jedan *mudžtehid (muḡtahid)* nastojeći da otkrije namjeravano značenje te da nađe pokazatelje Božanskog zakona. Prema shvatanju *usulijjuna*, jezik dopušta pouzdano tumačenje teksta. On je adekvatno sredstvo komunikacije, predstavlja jedan sistem, on je javni instrument i pouzdano se prenosi s generacije na generaciju. Poznavanje jezika jednako je poznavanju namjeravanog značenja izraženog u tekstu.²⁹ Prema tome, namjeravano značenje je objektivno moguće otkriti. Težeći ka tome cilju, naučnici *usul al-fikha* koncentrisali su se na lingvističko-semantičku analizu raspravljajući o pitanjima jasnoće teksta

²⁷ Bernard G. Weiss, *Spirit of Islamic Law* (Athens: University of Georgia Press, c. 1998) 52.

²⁸ O korištenju tekstualne analize u okviru *usul al-fiqha* vidi: Louay Safi, *The Foundation of Knowledge. A Comparative Study in Islamic and Western Methods of Inquiry* (Petaling Jaya: International Islamic University Malaysia and International Institute of Islamic Thought, 1996), 35-67.

²⁹ Bernard G. Weiss, *Search for God's Law. Islamic Jurisprudence in the Writings of Sayf al-Din al-Amidi* (Salt Lake City: University of Utah Press, 1992), 117-118.

(*nass*), njegove kategorizacije, odnosa između jezičkog izraza i namjeravanog značenja (*murad / murād*), odnosa između pojedinačnog izraza (*lafz / lafẓ*) i strukture kojoj on pripada (*murakkab*), metaforičkog načina izražavanja (*medžaz / mağāz*), idioma (*kinaja / kināya*) i sl.

U oblasti logičke analize naučnici *usul al-fiqha* bavili su se metodima dedukcije, analogije (*kijas / qiyās*), otkrivanja efektivnog razloga (*‘illa*) ili cilja (*menat / manāt*) normi, specifikacije normi (*tahsis / taḥṣīṣ*), rješavanja sukoba između različitih tekstova (*ta‘āruḍ*) i sl. Naučnici iz oblasti *usul el-fikha* takođe su razvili metodološka pravila izvođenja normi iz netekstualnih izvora (npr. običaj).

U postklasičnom periodu historije *usul el-fikha*, učenjak Abū ‘Ishāq ‘Ibrāhīm al-Šaṭībī (u. 790/1388) usmjerio je pažnju metodologa prema filozofiji prava i ciljevima zakonodavstva (*mekasid / maqāsid*), sugerišući na taj način sistematsko tumačenje prava.

Ovaj kratki historijski pregled pokazuje da je metod tekstualne analize razvijen unutar različitih islamskih disciplina. Težište je bilo na metodima bavljenja objavljenim tekstovima. Kur’anske nauke bavile su se kur’anskim tekstom, dok su se hadiske nauke bavile tekstovima Sunneta. Nauka *usul al-fikha* razvila je metode bavljenja s obje vrste teksta. Muslimanski naučnici nisu koristili tehnički termin “tekstualna analiza” za svoje napore, ali su praktično koristili postupke i sredstva koja pripadaju tekstualnoj analizi. Baveći se objavljenim tekstovima, muslimanski naučnici ograničavali su svoju pažnju na utvrđivanje autentičnosti teksta, njegovog očuvanja i prenošenja, te na pitanja značenja i tumačenja.

Baveći se tekstovima islamskog naslijeđa (*et-turas el-islami / al-turāt al-‘islāmī*), muslimanski učenjaci su se koncentrisali na

pitanja autentičnosti teksta, njegovog značenja i istinitosti, tamo gdje je to bilo primjenljivo. O ovim metodima nije bilo diskutovano u okviru jedne posebne discipline, nego su bili preuzeti iz hadiskih nauka (koncept *seneda*), jezika (gramatičko-jezičko tumačenje), logike (logičko tumačenje), te akademskih i profesionalnih konvencija (prepisivanje rukopisa).

Glavni interes postklasičnih naučnika u pogledu islamskog naslijeđa bilo je interpretiranje autoritativnih knjiga u pojedinim disciplinama (*mutūn*). Baveći se time, oni su ostavili bogatu literaturu komentara (*šuruh* / *šurūh*), glosa (*hašija* / *hāšiya*) i sličnih radova. Ovi naučnici takođe su napisali i brojne leksikografske radove koji su nezaobilazni za razumijevanje i tumačenje tekstova.³⁰ Takođe su kompilirali i vrijedna referentna djela za identifikovanje rukopisa i njihovih autora.³¹

Muslimanski učenjaci su, isto tako, razvili visoku stručnost u prepisivanju i prenošenju teksta Kur'ana i Hadisa. Ta vještina prepisivanja primjenjivana je, s različitim stepenom striktnosti, i na ostale tekstove. Međutim, tokom uvođenja štampe u muslimanske zemlje stara prepisivačka tradicija nije bila sistematski prenijeta niti prilagođena novim tehnikama.³² Urednici i štampari nisu bili regrutovani iz reda stare profesije prepisivača. Oni, tako, niti su znali staru tradiciju, niti su znali modernu evropsku vještinu tekstu-

³⁰ Vidi: J.A. Haywood, *Arabic Lexicography: Its History, Its Place in the General History of Lexicography* (Leiden: E.J. Brill, 1965), 140 p.

³¹ Vidi: npr. Muštafā ibn ‘Abdullah Kātib Ğalabī Hāġī Ħalīfa, *Kašf al-zunūn ‘an ‘asāmī al-kutub wa al-funūn* (Istanbul: Maarif Matbaasi, 1360-1362/1941-1943).

³² Muhsin Mahdi, “From the Manuscript Age to the Age of Printed Books”, u: *The Book in the Islamic World. The Written Word and the Communication in the Middle East*, ur. George N. Atiyeh (Albany: State University of New York Press, 1995), 4.

alnog kriticizma. Rezultat je bilo prevladavanje štampanih knjiga upitnog kvaliteta u muslimanskom svijetu. Rješenje za ovu situaciju traženo je u kombinovanju stare muslimanske tekstualne tradicije i evropskog iskustva u proučavanju i izdavanju rukopisa.

Primjena metoda

Najvažnija karakteristika muslimanskog korištenja tekstualne analize proizlazila je iz samog muslimanskog razumijevanja teksta. Muslimanski učenjaci koristili su dva termina za “tekst”: *nass* (*naṣṣ*) i *metn* (*matn*).

Termin *nass* mn. *nusus* (izvorno značenje: “podići”, “uzdići”) klasični naučnici *usul el-fikha* koristili su u dva značenja. Prvo, da označe tekstove Kur’ana i Sunneta, temeljne tekstove islamskog prava. U drugom značenju – izraz, fraza ili rečenica Kur’ana ili Sunneta koji ukazuju na jedno određeno značenje, ne dopuštajući neko drugo – termin *nass* odnosi se na stepen jasnosti teksta.³³

U modernom arapskom jeziku, međutim, riječ *nass* postala je uobičajeni ekvivalent za englesku riječ “text”. Ona označava “tekst ili samu riječ određenog autora, knjigu ili pasus”.³⁴ Na taj način termin *nass* je, od svog početnog referiranja na objavljeni tekst, u savremenoj upotrebi zadobio opće značenje “teksta”.³⁵ Zbog toga, kada se on danas koristi, zahtijeva atribut, kao što je to slučaj s

³³ ‘Abd al-Nabī ibn ‘Abd al-Rasūl al-Aḥmad Nakarī, *Ġāmi‘ al-‘ulūm al-mullaqqab bi dustūr al-‘ulamā’ fī ‘iṣṭilāḥāt al-‘ulum wa al-funūn* (Haydarabad: Maṭba‘a Dā’ira al-ma‘ārif al-nizāmiyya, 1329/1911), vol.1.3, 53-54; E. W. Lane, *Arabic-English Lexicon* (Cambridge: The Islamic Text Society, 1984), 2798.

³⁴ E. W. Lane, *Arabic-English Lexicon*, 2798.

³⁵ Muḥammad Rāwis Qal‘aġi et al., *Mu‘ġam luġa al-fuqahā’* (Bayrūt: Dār al-nafā’is, 1996), 450.

izrazom *en-nass el-Kur'ani / al-naṣṣ al-Qur'anī* ("kur'anski tekst") ili *en-nass en-nebevi / al-naṣṣ al-nabawī* ("poslanički tekst").

Drugi tremin koji su klasični muslimanski naučnici koristili za tekst bio je *metn* mn. *mutun* (izvorno značenje: "leđa, tijelo, čvrst"). Ova riječ, takođe, posjeduje dva značenja. Prvo je "tekst hadisa" za razliku od *seneda*.³⁶ U svom drugom značenju, riječ *metn* često je korištena u islamskom naslijeđu da označi originalne radove koji su komentarisani od strane autora kasnijih generacija.³⁷ U arapskoj književnosti ovaj tremin danas označava "tekst", postajući, na taj način, sinonim za savremeno značenje riječi *nass*.

Diversificirana terminologija koju su klasični muslimanski naučnici koristili za "tekst" indicira različite pristupe u njihovom bavljenju objavljenim i neobjavljenim tekstom. Uz to, za klasične muslimanske naučnike termin *nass* nije bio povezivan s pisanim tekstom, što je predstava koju imaju generacije ere štampane riječi. Za njih, tekst je bio komunikacija pohranjena u pamćenju prenosilaca i u zapisu.

Historija Objave, očuvanje i prenos Kur'ana, bilježenje i prenošenje Sunneta i islamskog znanja uopće doprinijeli su ovom razumijevanju teksta. Samim tim, knjige nisu shvaćane kao isključivo pisani tekst čija se stvarnost iscrpljuje u riječima ispisanim tintom na pergamentu.³⁸

³⁶ Vidi: Abū al-Faḍl Ġamāl al-Dīn Muḥammad ibn Mukarram ibn Manzūr, *Lisān al-'Arab* (Bayrūt: Dar al-Šadīr, n.d.), 13:398; Ḥasan Muḥammad Maqbūlī, *Mustalah al-hadīṭ wa riġāluḥ* (San 'ā: Maktaba al-ġīl al-ġadīd, 1414/1993), 27.

³⁷ Vidi: Muḥammad Rāwis Qal 'aġī et al., *Mu'ġam luġa al-fuqahā'*, 373.

³⁸ Sayyed Hossein Nasr, "Oral Transmission and the Book in Islamic Education: The Spoken and the Written Word", u: *The Book in the Islamic World*, 57.

Tekstualna analiza u izučavanju Kur'ana

Prema jednoj muslimanskoj teološko-pravničkoj definiciji Kur'an je "govor objavljen Poslaniku, s.a.v.s., čije čitanje predstavlja akt pobožnosti, čija je najkraća sura izazov čovječanstvu da proizvede nešto slično tome, čije je svako slovo prenijeto do nas putem nesporno autentičnog lanca autoriteta (*tevatur / tawātur*), koji je zapisan između korica Mushafa, počinjuci surom el-Fatiha ("pristupna sura") a završavajući surom en-Nas".³⁹

Kur'an je, prema tome, objavljeni Božiji govor, koji je nemoguće oponašati, objavljen na arapskom jeziku, zabilježen u Mushafu i očuvan bez ikakvih promjena. Kur'an je istovremeno i usmeni i pisani tekst. On je *Kur'an* ("čitanje") i *Kitab* ("Knjiga").⁴⁰ Muslimani su, zato, razvili nauke koje se bave i usmenim i pisanim aspektom Kur'ana. Zapisivanjem teksta Kur'ana bavi se kur'anska ortografija (*kitāba, rasm* ili *nash al-Qur'ān*). Usmenim tekstem Kur'ana bavi se "nauka čitanja" (*ilm el-kira'at / 'ilm al-qirā'āt*). Ova nauka bavi se različitim načinima čitanja kur'anskog teksta uspostavljajući razlike između prihvaćenih i neprihvaćenih načina. Ova disciplina jedinstvena je među naukama koje se bave objavljenim knjigama u uporednoj religiji. Pored ove discipline, postoji takođe i disciplina tačnog i lijepog učenja Kur'ana, teganni (*tagannī*) / intonacija, tertil (*tartīl*) / "učenje", *tedžvid* (*tagwīd*) / recitovanje.

Prvi cilj tekstualne analize – ustanovljenje autentičnosti teksta – u pogledu kur'anskog teksta postignut je putem koncepta

³⁹ Taha Jabir al-Alwani, *Usul al-Fiqh al-Islami. Source Methodology in Islamic Jurisprudence* (Herndon, VA. USA: The International Institute of Islamic Thought, 1990), 5. Vidi: *Al-Mawsu'a al-fiqhiyya* (al-Kuwayt: Wizara al-'awqāf wa al-šu'ūn al-'islāmiyya, 1995) 33: 30; Yūsuf Qāsīm, *Mabādi' al-fiqh al-'islāmī* (Kairo: Dār al-nahda al-'arabiyya, 1983), 173.

⁴⁰ Qur'an, 56: 77-80.

obznanjivanja (*ihbar* / *'ihbār*) i prenosa (*nakl* / *naql*). Naučnici *usul el-fikha* objasnili su ovaj metod ustanovljenja autentičnosti teksta (*subut en-nass*) na sljedeći način. Naš Poslanik, s.a.v.s., primio je objavu od Allaha, dž.š., i to obznanio (*ihbar*) svojim savremenici. Njegovi savremenici (Ashabi) to su saznali putem slušanja (*sem* / *sam*) Poslanikove obznane. Kasnije generacije primile su tekst Kur'ana putem prenosa (*tevatür* / *tawātür*). Slušanje određene obznane i *tevatür* imaju istu vrijednost za ustanovljenje autentičnosti.⁴¹ Cijeli Kur'an tako posjeduje apsolutno utvrđenu autentičnost (*kat 'ijje es-subut* / *qat 'iyya al-tubūt*). Kur'anski tekst koji čitamo danas isti je onaj tekst koji je bio objavljen Poslaniku Muhammedu, s.a.v.s. To je nepobitno utvrđeno i postalo je stvar vjerovanja za muslimane.⁴²

Oba koncepta – *ihbar* i *nakl* – podrazumijevaju da je Kur'an tekst (*metn*) koji je Poslanik, s.a.v.s., prenio od Allaha, dž.š., te da je prenijet s generacije na generaciju predajom karaktera *tevatür*. *Tevatür* je “sukcesivno izvještavanje jedne grupe koje daje znanje o činjenici o kojoj je izviješteno”.⁴³ *Mutevatir* predaja je ona predaja koja je poznata kao istinita bez refereriranja na bilo koji faktor osim na samog sebe. Ova vrsta predaja daje nam znanje sigurno po sebi (*jekin* / *yaqīn*) i ne zahtijeva nikakav izvanjski dokaz (*karīna* / *qarīna*) za svoju potvrdu. Zbog toga muslimanski učenjaci nisu trgalali ni za kakvim izvankur'anskim dokazima da

⁴¹ Muḥammad Zakī 'Abd Al-Barr, *Taqnīn 'uṣūl al-fiqh* (Kairo: Maktaba dār al-turāṭ, 1409/1989), 38; Sayf al-Dīn al-'Āmidī, *Kiṭāb al-'ihkām fī 'uṣūl al-'ahkām* (Kairo: Dār al-kutub al-ḥidiwiyya, 1914), 2:69.

⁴² Vidi: *Islamic Creeds: A Selection*, pr. William Montgomery Watt (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1994), 49, 58, 63, 76 i passim.

⁴³ Sayf al-Dīn al-'Āmidī, *Kiṭāb al-'ihkām fī 'uṣūl al-'ahkām*, 2:21. Prevod prema Bernard G. Weiss, *Search for God's Law*, 274.

dokažu istinitost kur'anskog teksta. Naprotiv, kur'anska istina pokrenula je muslimane da izučavaju Univerzum, i da otkrivaju i razumijevaju Božije zakone koji njime upravljaju.

Ako neko želi da ispituje istinitost kur'anskog teksta izvanjskim dokazima, onda treba obratiti pažnju na slijedeće. U pogledu sadržaja, kur'anski tekst sadržava iskaze koji pripadaju različitim kategorijama: *tevhid* (učenje o Bogu), *tezkir* ("obećanje i upozorenje", eshatologija), *ahkam* (pravila ponašanja) i *ahbar* (vijesti o događajima). Iskazi koji se odnose na ove četiri kategorije međusobno se razlikuju u pogledu mogućnosti verifikacije putem izvantekstualnih dokaza. Svi iskazi o nevidljivom svijetu (*gajb / ġayb*) ne mogu biti provjereni putem ljudskog iskustva. Iskazi o Božijem stvaranju mogu biti verifikovani proučavanjem Univerzuma. Iskazi koji sadrže norme, po svojoj prirodi, nisu podložni verifikaciji pošto norme ne sadrže ni istinu ni neistinu, nego propisuju pravila ponašanja. Konačno, vijesti o događajima u ljudskoj historiji mogu biti verifikovane putem ljudskog istraživanja. Naprimjer, navod u Kur'anu: "Poraženi su Bizantinci u najbližoj zemlji, a oni će nakon svoga poraza pobijediti za nekoliko godina" (30:2-3). Historičar može naći izvantekstualne dokaze za ovaj navod u bizantskim izvorima o porazu koji je Istočno rimsko carstvo pretrpjelo od Perzije u Siriji i Palestini 614-615 godine te o bizantskoj pobjedi nad Perzijancima u bici kod Issusa 623. godine.⁴⁴ Međutim, muslimanski učenjaci nisu nikada vezali istinitost kur'anskih vijesti za izvantekstualne dokaze koje daje relativno ljudsko znanje. Prema islamskoj epistemologiji, Kur'an je vijest

⁴⁴ *The Meaning of The Holy Qur'an* by Abdullah Yusuf Ali, new edition with revised translation and commentary (Brentwood, USA: Amana Corporation, 1412/1992), 1008, br. 3505, 3506.

od Boga (*ḥabar 'an Allāh*) i po svojoj prirodi daje apsolutnu istinu. Na ovaj način koncepti *ihbar* i *en-nakl bi et-tevatur* odgovorili su na dva pitanja tekstualne analize u pogledu kur'anskog teksta: njegovu autentičnost i istinitost.

Pitanje razumijevanja i tumačenja Kur'ana predmet je bavljenja više disciplina. Neke od ovih disciplina koncentrišu se na jezik, neke na stil a neke na strukturu Kur'ana. Tu spadaju: gramatička analiza (*'i'rāb*), teško razumljive riječi (*gara'ib / ġarā'ib*), retorika (*belaga / balāġa*), semantička leksikologija (*el-vudžuh ve en-neza 'ir / al-wuğūh wa al-naẓā 'ir*), neponovljivost kur'anskog teksta (*i'džaz / i'ğāz*), struktura i organizacija teksta (*nazm / nazm*), derogacija (*al-nasiḥ wa al-mansūḥ*) i slično.

Druge discipline izučavaju događaje koji su izvan teksta – historijski kontekst i mjesto Objave. Historijski kontekst predmet je discipline o povodima Objave (*ilm esbab en-nuzul / 'ilm 'asbāb al-nuzūl*), dok se mjesto Objave izučava unutar discipline o mekanskim i medinskim surama (*ilm mekki ve el-medeni / 'ilm makkī wa al-madanī*).

Discipline koje su vezane za jezik te izučavanje historijskog konteksta i mjesta Objave u funkciji su pravilnog razumijevanja i tumačenja teksta. Ove discipline uključuju različite egzegetske okvire principe i postupke.

Prema referentnom okviru tumačenje Kur'ana dijeli se na tradicionalno tumačenje (*tefsir bi el-me'sur / tafsīr bi al-ma'tūr*) i racionalno tumačenje (*tefsir bi er-re'j / tafsīr bi al-ra'y*). Prema kriteriju interpretativnog ugla postoje: jezičko tumačenje (*tefsir lugavi / tafsīr luġawī*), pravničko tumačenje (*tefsir fikhi / tafsīr fiqhī*), mističko tumačenje (*tefsir sufi / tafsīr šūfī*), teološko tumačenje (*tefsir kelami / tafsīr kalāmī*) i slično.

Muslimanski naučnici takođe su razvili sistematsku teoriju i metodologiju tumačenja – hermeneutiku (*usul et-tefsir, menahidž et-tefsir*). U okviru ove teorije, identifikovani su egzegetski okviri kao i postupna hermeneutička metodologija (odgovarajući slijed referenci tokom postupka tumačenja). Egzegetska metodologija varirala je od autora do autora. Međutim, mogli su se izvesti neki opći principi. Radi ilustracije ovdje ćemo dati primjere egzegetskih principa i postupaka kako su ih definisala dva savremena muslimanska autora.

'Amīn 'Aḥsan 'Iṣlāḥī (1906-1999) podijelio je egzegetske principe u dvije vrste (1) one koji su unutar kur'anskog teksta i (2) one koji su izvan kur'anskog teksta.⁴⁵ Među principima prve vrste, pažnju treba obratiti na kur'anski jezik (vokabular, idiome, strukturu, stil), koherentnost kur'anskog iskaza, tematske i druge paralele. U principe druge vrste spadaju: *sunnat mutevatir / sunna mutawātira* ili općepoznata Poslanička normativna praksa, Hadis ili tradicija prenijeta od Poslanika, *asar / 'aṭār* ili predaje koje potiču od Ashaba, *esbab en-nuzul / 'asbāb al-nuzūl* ili historijski događaji koji su relevantni samo onda kada sam Kur'an referira na njih, raniji kur'anski komentari, ranije svete knjige, i konačno stara arapska historija, pošto Kur'an referira na događaje iz prijeislamske prošlosti. Principi koji su unutar kur'anskog teksta i *sunneta mutevatira* iz druge kategorije čine kategoričke principe (*kat'i / qaṭ'ī /*), dok većina drugih predstavlja pretežne (*zannī / zanni*) principe.

Muḥammad al-Dassūqī sažeo je opće principe pristupa kur'anskom tekstu u slijedeće:⁴⁶

⁴⁵ Mustansir Mir, *Coherence in The Qur'an: A Study of Islahi's Concept of Nazm in Tadabbur-i Qur'an* (Cambridge, U.K.: Adab Books, 1986), 25.

⁴⁶ Muḥammad al-Dassūqī, *Manḥağ al-baḥī fī al-'ulūm al-'islāmiyya* (Qatar: Dār al-'Awzā'ī, 1984), 222-225.

1. Početi sjezikom teksta, pridržavati se pravila kur'anskog arapskog jezika te dati prednost nesposrednom doslovnom značenju nad alegorijskim.
2. Usredsrediti se na prvi cilj objave Kur'ana – da bude uputa čovječanstvu – i tumačiti pojedine riječi i stavove u tom svjetlu.
3. Pristupiti tekstu svjestan vremena Objave kao i vremena tumačenja.
4. Pristupiti tekstu sistematski uzimajući u obzir sve ajete koji se tiču jedne teme, s time povezane hadise i okolnosti Objave dajući prioritet općenitosti izraza nad posebnošću okolnosti Objave.

Ovi i slični pokušaji postavili su odgovarajuće kriterije valjanog tumačenja kur'anskog teksta. Valjano tumačenje je moguće a eventualne razlike u razumijevanju i tumačenju rješavaju se putem općeg ili dominantnog mišljenja učenjaka. Činjenica da se interpretativni naponi muslimana nastavljaju u svakom narednom stoljeću ne opravdava relativistički odnos prema kur'anskom tekstu. To prije pokazuje da beskrajno bogatstvo kur'anskog teksta ne može biti iscrpljeno ljudskim naporima.

Tekstualna analiza u izučavanju Sunneta

Naučnici *usul el-fikha* definišu Sunnet kao sve ono što je prenijeto od Božijeg Poslanika, s.a.v.s., izuzev Kur'ana, a što uključuje njegova djela, riječi i prešutna odobrenja.⁴⁷ Sunnet, prema tome, označava normativnu praksu Poslanika. Poslanikove izjave

⁴⁷ Muḥammad Zakī 'Abd al-Barr, *Taqnīn 'uṣūl al-fiqh*, 39.

(*es-sunne el-kavlijje / al-sunna al-qawliyya*) su po svojoj prirodi tekst – to su riječi. Poslanikova djela (*es-sunne el-fi'lijje / al-sunna al-fi'liyya*) i prešutna odobrenja (*es-sunne et-takririjje / al-sunna al-taqririyya* /) nemaju tekstualnu prirodu, ali su poznati preko verbalnih izvještaja očevidaca koji su dati u formi tekstova.⁴⁸ Ovi verbalni izvještaji – *ehadis* ili *ahbar* – tekstualni su zapis Poslanikovog Sunneta. Po svojoj prirodi to su svjedočenja očevidaca, a ne njihova lična mišljenja niti zaključci.

Svaka predaja, kako je poznato, sastoji se od *metna* i *seneda* (lanca prenosilaca). *Metn* uključuje rečenicu neposrednog svjedočenja i egzaktni tekst o Poslanikovoj praksi. Naprimjer: “Čuo sam Poslanika kako kaže to-i-to” ili “Vidio sam Poslanika kako radi to-i-to.” On takođe mora sadržavati tačan citat Poslanikove izjave (*en-nass en-nebevi*) ili opis njegovih djela i prešutno odobrenje nečije prakse. *Matn* je suštinski element informacije, *sened* otkriva njen izvor. *Sened* uključuje imena osoba koje su prenijele izvještaj od očevidaca sve do vremena pripovijedanja predaje ili njenog bilježenja.

Kur'an i ustanovljeni Sunnet dvije su vrste objave. Oni su izraženi u istom arapskom jeziku i u oba slučaja tekstualne implikacije (*dela'il / dalā'il*) mogu biti izvjesne ili samo moguće. Međutim, postoje neka važna obilježja koja razlikuju Kur'an i Sunnet. Kur'an je objavljena Božija riječ u recitovanoj formi (*vahj metluww / wahy matluww*), u slučaju koje su i izraz i značenje od Boga. Sunnet je objava u nerecitovanoj formi (*vahj gajr metluww / wahy ġayr matluww*). Božanska značenja u ovom slučaju izražena su u obliku Poslanikovih riječi. Zbog toga citiranje iz Kur'ana počinje riječima: *Kalallah te'ala* (“Allah, dž.š., je rekao”). Citiranje Poslanikovog

⁴⁸ Vidi: Bernard G. Weiss, *The Search for God's Law*, 153.

teksta (izuzev *hadis kudsī* / *ḥadīṭ qudsī*) počinje riječima: *Kale en-nebijj, s.a.v.s.* (“Poslanik, s.a.v.s., je rekao”).

Tekst Kur’ana posjeduje čudesnu nemogućnost imitiranja (*i ‘ḡāz*) i obrednu vrijednost (*et-te ‘abbud bit-tilavetih / al-ta ‘abbud bi al-tilāwatih*), a tekst Sunneta (Hadisa) to ne posjeduje. Tekst Kur’ana je prenijet u obliku *et-tevatur el-lafzi / al-tawātur al-lafzī* / (nesporne jezičke tačnosti), te prenošenje po smislu (*en-nakl bi el-me ‘ana / al-naql bi al-ma ‘nā* /) nije dozvoljeno. S druge strane, samo manji dio Sunneta prenijet je putem *et-tavatur el-lafzi*, dok je veći dio prenijet putem prenošenja po smislu ili putem pojedinačnih predaja (*ahad / ‘āḥād*). Posebno, predaje o Poslanikovim djelima ili prešutnim odobrenjima dati su riječima koje pripadaju očevicima odnosno prenosiocima.

Autentičnost teksta Kur’ana ustanovljena je kategorički (*kat ‘ijje es-subut / qat ‘iyya al-tubūt*). Autentičnost pojedinačnog sunetskog teksta može biti kategorička (*qat ‘ī*), ako je on prenijet putem *tevatura*, a može biti vjerovatna (*zanni*), ako je on prenijet putem pojedinačne *ahad* predaje. Sljedstveno tome, u slučaju Kur’ana, muslimanski učenjaci razilaze se samo u pogledu njegovog razumijevanja i tumačenja, a ne u pogledu njegove autentičnosti. U slučaju Sunneta neslaganje je moguće kako u pogledu autentičnosti teksta tako i u pogledu valjanog tumačenja.

Ove razlike između teksta Kur’ana i teksta Sunneta imale su značajan uticaj na razvoj muslimanske tekstualne metodologije. Metodologija hadiskih nauka suštinski se bavila dvama glavnim pitanjima: (1) kako da se odredi autentičnost određene predaje i (2) kako da se razumije i protumači sam tekst prenijete informacije (Hadisa).

Nauke koje se bave autentičnošću Hadisa ispituju i *sened i metn*. Ovaj pristup poznat je kao *naqd* (kriticizam) još od 2/8.

vijeka, ali nije bio široko prihvaćen od strane učenjaka Hadisa.⁴⁹ Baveći se *senedom*, muslimanski naučnici istraživali su neprekidnost *seneda* i karakter prenosilaca, naime, njihove ličnosti i jezičku preciznost. Važnost ovog metoda identifikovanja izvora predaja i njihovog prenošenja najbolje se može vidjeti iz riječi Muḥammada ibn Sīrīna (u. 110/728): “*Sened* je dio vjere. Da nije bilo *seneda*, svako bi mogao reći šta želi.”⁵⁰ Zbog toga su, na kraju, svi prenosioci Hadisa bili klasifikovani jednako kao i hadisi koje su oni prenosili.

Hadiski autoriteti nisu se zaustavili kod verifikacije *seneda*. Oni su slijedili pravilo da verifikacija *seneda* ne znači verifikaciju *metna* i obrnuto. Oni su se takođe bavili i analizom *matna* prije nego što bi sunetski tekst proglasili autentičnim.⁵¹ U tom pogledu, učenjaci Hadisa koncentrisali su se na otkrivanje formalnih i materijalnih grešaka u tekstu.

Formalne greške (prema terminologiji stručnjaka Hadisa: *šuzuz / šudūd* – ”nepravilnosti”) mogle su se javiti u slijedećim vidovima: dodatak u tekstu od strane prenosioca (*ziyāda*), promjena reda riječi u rečenici (*kalb / qalb*), remećenje reda (*idtirab / idtirāb*), pogrešno pisanje ili izgovor riječi (*taṣḥīf*), te unošenje riječi prenosioca u cilju objašnjavanja teksta koji se prenosi (*idradž / idrāğ*).

Materijalne greške (u terminologiji stručnjaka Hadisa: ‘*ille / illa* – ”slabosti”) mogle su se javiti u slijedećim oblicima: prenijeti tekst suprotan je Kur’anu, suprotan ostalim *sahih* hadisima koje

⁴⁹ Muhammad Mustafa Azami, *Studies in Hadith Methodology and Literature* (Indianapolis, IN: American Trust Publications, 1992), 48.

⁵⁰ ‘Akram Diy’ al-‘Umarī, *Buḥūṭ fi tāriḥ al-sunna al-muṣarra’a*, 53.

⁵¹ Muḥammad Abū al-Layṭ al-Ḥayr ‘Ābādī, “Al-Manhağ al-‘ilmī ‘ind al-muḥaddiṭīn fi al- ta’āmul ma’a mutūn al-ḥadiṭ”, *Islamiyyat al-ma’rifah*, 4:13 (1998), 13-46; Muhammad Zubayr Siddiqi, *Hadith Literature*, 114.

praktikuju muslimani, suprotan ustanovljenim historijskim faktima, suprotan zdravom razumu, suprotan općem ljudskom iskustvu, uspostavlja nesrazmjerno visoke nagrade za neznatna djela ili sadrži opaske i izraze koji, očigledno, ne pristaju Poslaniku. Baveći se *metnom*, muslimanski naučnici su, ustvari, primjenjivali sredstva formalnog kriticizma i analize sadržaja.

Kada je utvrđena autentičnost određene predaje ili izvještaja, sljedeći korak bio je da se tekst razumije i protumači. Muslimanski učenjaci bili su svjesni važnosti ove faze bavljenja tekstem. Sufyān al-Ṭawrī (u.161/777) smatrao je tumačenje Hadisa važnijim od prostog pripovijedanja.⁵² Za pružanje valjanog tumačenja Hadisa, muslimanski učenjaci koristili su veći broj referenci kao što su jezik, događaj na koji se Hadis odnosi (*esbab el-vurud / 'asbāb al-wurūd* /), okolnosti mjesta i vremena (*ez-zeman ve el-mekan / al-zamān wa al-makān*), pitanje moguće derogacije, odnos s drugim tekstovima (*nusus*) koji se tiču istog pitanja te odnos prema općim ciljevima Šerijata. Proces tumačenja završavao se izvođenjem zaključaka iz teksta.

Kao primjer odnosa muslimanskih klasičnih učenjaka prema tekstu Hadisa može se navesti Abū al-Faḍl Šihāb al-Dīn 'Aḥmad ibn 'Alī ibn Ḥaḡar al-'Asqalānī (u. 852/1448), autor komentara zbirke *Šaḥīḥ al-Buḡārī*.⁵³ Pri tumačenju pojedinih hadisa, ovaj autor je koristio slijedeći metod:

1. Pružao je informacije o *senadu*, prenosiocima, ocjenu hadisa, i njegovu vezu s odgovarajućim poglavljima predmetne zbirke hadisa.

⁵² Muḥammad Abū al-Layṭ al-Ḥayr 'Ābādī, "Al-Manḡaḡ al-'ilmī ...", 34.

⁵³ *Faṭḥ al-Bārī fī Šarḥ Šaḥīḥ al-Buḡārī*, taḡlīq: Muḥammad Fu'ād 'Abd al-Bāqī et al. (Bayrūt: Dār al-ma'rifa, 1379/1959), 1:145,175, 229.

2. Navodio je okolnosti slučaja na koji se hadis odnosi.
3. Objašnjavao je značenje riječi upotrijebljenih u tom hadisu kao i značenje hadisa uopće.
4. Objašnjavao je norme koje se mogu izvesti iz tog hadisa.

Savremeni muslimanski autor Muḥammad al-Dassūqī identifikovao je dvije faze u muslimanskom bavljenju tekstem Hadisa: (1) izučavanje podloge Poslaničkog teksta (*dirāsa ḥawla al-naṣṣ al-nabawī*) i (2) izučavanje samog teksta (*dirāsa fī al-naṣṣ*).⁵⁴

Prva faza uključuje izučavanje historijskih okolnosti na koje se hadis odnosi da bi se sam tekst pravilno shvatio. Uz to, potrebno je proučiti sve hadise koji se odnose na istu temu, ustanoviti prioritet među njima (*terdžih / tarğīḥ*) i uporediti te hadise s kur'anskim ajetima koji se bave istom temom.

Druga faza obuhvata izučavanje teksta pojedinog hadisa uz korištenje jezičkog tumačenja i slijeđenje ustanovljenih principa tumačenja kao što je odnos između općeg i posebnog, neograničenog i ograničenog, davanje prednosti doslovnom značenju nad metaforičkim i šerijatskim implikacijama nad jezičkim. Nakon toga, istraživač treba da se bavi izvođenjem normi sadržanih u tekstu hadisa.

Isti autor našao je da metod tekstualne analize primijenjen na tekstove Kur'ana i Hadisa u oba slučaja ima određene zajedničke elemente. To su:

1. Radi se o induktivnom metodi (*menhedž istikra'ī / manhağ 'istiqrā'ī*).
2. Uzimaju se u obzir svi dijelovi teksta koji se odnose na istu temu (unakrsno referiranje ili sistematsko tumačenje).

⁵⁴ Muḥammad al-Dassūqī, *Manhağ al-baḥṭ*..., 281-283.

3. Uzima se u obzir podloga teksta bez žrtvovanja općeg značaja teksta u korist posebnih okolnosti u kojima se tekst pojavio.
4. Kur'anski ajeti i hadisi koji se odnose na istu temu treba da se izučavaju zajedno (Kur'an je objavljen Muhammedu, s.a.v.s., a Sunnet je najbolje tumačenje Kur'ana).
5. Ovaj metod predstavlja kretanje od analize prema konstrukciji (*menhedž tahlili terkibi / manhağ taħlīlī tarkībī*). On počinje tumačenjem pojedinačnih izraza u skladu sa značenjem koje su imali u Poslanikovo doba, izučava ideje sadržane u njima a zatim konstruiše opće značenje teksta i iz njega izvodi norme.⁵⁵

Što se tiče istinitosti teksta Sunneta, na ovo pitanje muslimanski učenjaci odgovorili su na isti način kao i u slučaju teksta Kur'ana, naime putem ustanovljenja autentičnosti teksta. Ustanovljena autentičnost znači istinitost. Epistemološko muslimansko pravilo glasi: "Vijest od Allaha, s.v.t., (Kur'an) i vijest od Poslanika (Sunnet) apsolutna su istina (*sidk mahd /šidq maħd*), te je samim tim sadržaj vijesti istina.⁵⁶ *Mutevatir* hadis, prenijet putem jezičkog ili sadržajnog *tevatūra*, daje pouzdano znanje koje je ekvivalent znanju stečenom putem osjetila. *Sahih* hadis, prema mišljenju većine muslimanskih autora, daje pretežno vjerovatno znanje, koje predstavlja dokaz za muslimane.⁵⁷

⁵⁵ *Ibid*, 283.

⁵⁶ Muḥammad Zakī 'Abd al-Barr, *Taqnīn 'uṣūl al-fiqh*, 233.

⁵⁷ *Ibid*, 39.

Tekstualna analiza u izučavanju islamskog naslijeđa

Termin *et-turas el-islami / al-turāt al- 'islāmī* (“islamsko naslijeđe”) uveden je u terminologiju muslimanskih autora tokom 20. vijeka kao ekvivalent za engleske termine “legacy” i “heritage”. U evropskoj savremenoj upotrebi, ova dva termina, inače posuđena iz pravnog vokabulara, odnose se na cjelinu znanja, kulturnu tradiciju i vrijednosti primljene od predaka ili iz nekog ranijeg doba.⁵⁸ U ovom značenju termin “heritage” u Evropi se koristi za izučavanje kulturnih tradicija starih naroda.

Sličan razvoj desio se i u muslimanskom svijetu. Termin *turas / turāt* korišten je u Kur'anu u značenju “naslijeđa”.⁵⁹ U islamskom nasljednom pravu, ovaj termin je potisnut njegovim sinonimom *miras / mīrāt*. U moderno doba, termin *turas* zadobio je novo značenje – “kulturno naslijeđe” – posebno intelektualno naslijeđe sadržano u pisanim tekstovima.⁶⁰

U ovoj upotrebi termin “islamsko naslijeđe” odnosi se na cjelinu naslijeđa koje smo baštinili od ranijih muslimanskih generacija kao rezultat njihovog intelektualnog bavljenja Islamom kao objavljenom religijom. Po svojoj prirodi, naslijeđe je rezultat ljudskih napora i time, s epistemološke tačke, ima vrijednost vjerovatnog znanja (*zanni*) za razliku od Objave koja je Božanska i nepogrešiva te daje apsolutno sigurno znanje.

⁵⁸ O historiji ovog termina u muslimanskom kontekstu vidi: ‘Abd al-Salām Muḥammad Hārūn, *Quṭūf ‘adabiyya: dirāsa naqdiyya fī al-turāt al-‘arabī. Hawla taḥqīq al-turāt* (al-Qāhira: Maktaba al-Sunna, 1409/1988), 78-79.

⁵⁹ Qur’ān, 89:19.

⁶⁰ Vidi: ‘Imād al-Din al-Ḥalīl, “Mawqif ‘izā’ al-turāt”, *al-Muslim al-mu‘āṣir*, no. 9 (1977), 35-51.

Činjenica da je termin “islamsko naslijeđe” nov u rječniku muslimanskih učenjaka ne znači da muslimani nemaju historijsko iskustvo i metodologiju bavljenja tekstovima koji konstituišu naslijeđe. Naprotiv, to iskustvo je veoma dugo, visoko razvijeno i elaborirano u različitim disciplinama. Muslimanska metodologija na tom području je metodologija bavljenja živim i razvijajućim naslijeđem, a ne mrtvom, antičkom prošlošću.

Ranije smo vidjeli kako su se muslimanski naučnici bavili ustanovljenjem i očuvanjem autentičnosti teksta Kur’ana i Sunneta. Osnovna obilježja ove metodologije adekvatno su primijenjena i na tekst naslijeđa. Postojanje tehničkih termina za različite metode verifikacije autentičnosti teksta u muslimanskoj klasičnoj nauci podržava ovu tezu.⁶¹

Muslimanski klasični termin za verifikovanje autentičnosti pisanog teksta je *dabt / ḍabt*. Ovaj termin je inicijalno korišten za označavanje verifikovanja usmenog *rivajeta* u hadiskim naukama a nakon toga počeo se koristiti i za verifikaciju autentičnosti pisanog teksta. Tako se desilo da u modernom arapskom jeziku *dabt* ili *tahrir / tahrīr* označava “kritičko izdanje”, odnosno “uređivanje”. Jedan drugi važan klasični termin je *mukabela / muqābala* ili *mu’areḍa / mu’āraḍa* – a odnosi se na poređenje različitih kopija teksta međusobno ili s originalom da bi se ustanovila njihova autentičnost. Muslimanski klasični autori takođe su se bavili identifikovanjem grešaka u pisanom tekstu, bilo u obliku izostavljenih ili dodatih tačaka (*tashif / taṣḥīf*) ili pogrešnog pisanja riječi (*tahrif / taḥrīf*). Sva ova pitanja raspravljana su u knjigama o prenosiocima

⁶¹ Vidi: ‘Abd al-Hādī al-Fadlī, *Tahqīq al-turāt* (Ġadda: Maktaba al-‘Ilm, 1402/1982), 17-19.

hadisa (*tedrib er-ruvat / tadrīb al-ruwat*), o greškama (*al-tašhīf wa al-tahrīf*), profesionalnoj etici prepisivača (*‘adab al-kuttāb*), ili etikeciji nastavnika i studenata (*‘adab al-‘ālim wa al-muta‘allim*).⁶² Poznati naučnici koji su pisali u ovoj oblasti bili su Ḥamza ibn al-Ḥasan al-‘Iṣfahānī (u. 360/970), al-Ḥasan ibn ‘Umar al-Dāraquṭnī (u. 385/995), Abū Sa‘īd ‘Abd al-Karīm ibn Muḥammad ibn Manṣur al-Sam’awī (u. 562/1166), Badr al-Dīn ibn Abī ‘Ishāq ‘Ibrāhīm ibn Ḡamā‘a, ‘Abd al-Bāsiṭ ibn Mūsā ibn Muḥammad al-‘Almawī (u. 981/1573) i drugi.⁶³

Ova visoka učenost, koja je nastala vjekovima prije evropskog tekstualnog kritičizma, počela je opadati s općim opadanjem muslimanske kulture. Profesionalna etika i standardi članova prepisivačkog esnafa takođe su došli u krizu.⁶⁴ Nova situacija nastupila je uvođenjem štampe u muslimanskom svijetu. Prve štampane knjige izgledale su kao prepis originala nastao vjekovima ranije. Štampana verzija zasnivala se na pojedinačnom rukopisu djela. Niti je korišten tradicionalni muslimanski metod *muqābala*, niti evropski metodi tekstualnog kritičizma.

⁶² Vidi: Muhyī Hilāl al-Sarḥān, *Tahqīq maḥtūtāt al-‘ulūm al-šar‘iyya* (Baḡdād: Maṭba‘a al-‘Iršād, 1404/1984), 175-179.

⁶³ Prikaz pisanja Ibn Ḡamā‘a i Al-‘Almāwīja dao je Frantz Rosenthal u knjizi *The Technique and Approach of Muslim Scholarship*, prevedenoj na arapski jezik kao *Manāhiḡ al-‘ulamā’ al-muslimīn fī al-baḥṭ al-‘ilmī*, pr. ‘Anīs Farīḡa (Bayrūt: Dār al-ṭaqāfa, 1403/1983), 26-49. Engleski prevod rada Ibn Ḡamā‘a dao je Noor Muhammad Ghiffari pod naslovom *The Memoir of the Listener and the Speaker in the Training of Teacher and Student* (Islamabad: Pakistan Hijra Council 1412/1991).

⁶⁴ Opis opadanja prepisivačkih vještina u pogledu “svjetovnih nauka” i podršku uvođenju štampe dao je Ibrahim Muteferrika, musliman zaslužan za uvođenje štampe u Osmanskoj državi, u svom radu *Vesiletu-t tiba‘a*, koji je preveo na engleski Christopher M. Murphy pod naslovom “The Usefulness of Printing”, u *The Book in the Islamic World*, 286-292.

Metode evropskog tekstualnog kriticizma u postupku verifikacije tekstova islamskog naslijeđa uveli su evropski orijentalisti. Njihova metodologija uticala je na postupak kritičkog izdavanja rukopisa (*tahkik al-mahtutat / taḥqīq al-maḥṭūṭāt*) od strane savremenih muslimanskih autora i kodifikaciju ovih metodoloških pravila od strane istraživačkih institucija u muslimanskom svijetu tokom druge polovine 20. vijeka. U postupku prihvatanja ove metodologije, termin *tahkik / taḥqīq* odabran je kao ekvivalent za engleski termin “criticism”. U klasičnoj muslimanskoj upotrebi ovaj termin imao je značenje “dokazati nešto navođenjem dokaza” te se nije odnosio na bavljenje tekstovima. U savremenoj upotrebi ova riječ je primila značenje naučnog ispitivanja književnog teksta u pogledu njegovog porijekla, autentičnosti, kompozicije, karakteristika i historije.⁶⁵ Kao takav, ovaj koncept i metodologija koju on podrazumijeva korišteni su samo za izučavanje naslijeđa, a ne i objavljenih tekstova za što je odgovarajuća metodologija bila već razvijena u okviru šerijatskih nauka.

Prema savremenom autoru ‘Abd al-Hādī al-Faḍlīju tekstualni kriticizam, primijenjen na islamsko naslijeđe, uključuje slijedeće korake:

1. Prikupljanje svih raspoloživih rukopisa određenog djela.
2. Prethodno poređenje prikupljenih rukopisa i odabiranje kopije koja će služiti kao osnova za verifikaciju.
3. Ustanovljenje autorstva.
4. Ustanovljenje naslova rukopisa.
5. Ustanovljenje imena autora.

⁶⁵ ‘Abd al-Hādī al-Faḍlī, *Taḥqīq al-turūṭ*, 32.; Muḥyī Hilāl al-Sarḥān, *Taḥqīq maḥṭūṭāt al-‘ulūm al-šar‘iyya*, 171.

6. Poređenje rukopisa i određivanje izvornika teksta ili verzije najbliže izvorniku.
7. Okončavanje verifikacije; identifikovanje citata u tekstu, objašnjavanje nejasnih riječi, tehničkih termina, ličnih imena, toponima i sl., vokalizacija teže razumljivih riječi, paginacija, dokumentacija i pripremanje indeksa.
8. Pisanje uvoda, izvora i referenci

Značenje verifikovanog teksta i njegovo tumačenje ustanovljava se različitim sredstvima analize sadržaja. U ovom slučaju, savremeni muslimanski pristup kombinuje staru tradiciju tekstualne analize, pisanje komentara i glosa, s modernim metodama. Naprimjer, prilikom tumačenja nekog teksta iz islamskog naslijeđa muslimanski autori danas postavljaju pitanja o autoru (njegov život, mjesto u društvu, ostala djela, opći pogled na svijet i sl.), kontekstu u kome je djelo nastalo, cilju pisanja, čitaocima kojima je namijenjeno, sredstvima koja su korištena radi prenošenja poruke itd. Ova pitanja koriste se u tekstualnoj analizi književnih djela i muslimanski istraživači mogu imati koristi referirajući na pozitivne trendove u ovoj oblasti.⁶⁶ Na kraju, ispitivanje istinitosti nekog teksta iz islamskog naslijeđa zavisi od teme ili oblasti kojoj tekst pripada. U slučaju radova historiografskog ili faktografskog karaktera, vjerodostojnost teksta može se ustanoviti putem poređenja s ostalim prikazima istog događaja ili netekstualnim izvorima (npr. historijskim ostacima). Naprimjer, ako izučavamo opis učenja određene heterodoksne grupe u muslimanskoj hereziologiji (*el-milel ve en-nihal / al-milal wa al-nihal*) moguće je i potrebno da

⁶⁶ Vidi, naprimjer, uputstva o tekstualnoj analizi koje je razvio Centar za pisanje Univerziteta Harvard, <http://www.fas.harvard.edu/~wricntr/analysis.htm/>

provjerimo pouzdanost autora određenog teksta konsultovanjem historijskih izvora, polemika, pisanja članova grupe koja se izučava i sl. Ako izučavamo djela koja su doktrinarna po svojoj prirodi, vjerodostojnost se može utvrditi provjerom izvora, dokaza, tačnošću citata, i valjanošću zaključaka.

III POGLAVLJE

HISTORIJSKI METOD

Uvod

Prošli događaji izvor su ljudskog znanja. Učenje iz iskustva drugih jedan je od najranijih metoda učenja. Prošlošću se može baviti na različite načine i u različitim formama. Na ovom mjestu predmet našeg interesovanja je naučno bavljenje prošlošću. Takvim bavljenjem prošlošću bavi se posebna nauka – historija. Riječ *historija* može imati nekoliko značenja:⁶⁷

1. *Prošli događaji*. Obuhvata one događaje koji su se desili prije sadašnjeg vremena. Ti događaji desili su se u određenom mjestu i vremenu. Događaji predstavljaju apsolutnu i objektivnu stvarnost.

2. *Zapis o prošlom događaju*. Obuhvata različite pokušaje zapisivanja i davanja značenja prošlim događajima. To može biti u obliku pisanog teksta, usmene historije i modernih oblika dokumentovanja (film, audio, video, TV-zapis itd.). Ovo znanje je relativno i subjektivno jer je određeno našim znanjem o svijetu u kome živimo. Prošlost se može posmatrati s različitih aspekata jer se generacije smjenjuju.

3. *Pravljenje zapisa o prošlim događajima korištenjem posebnih metoda*. Za ovu aktivnost karakteristično je korištenje

⁶⁷ Gilbert J.Garraghan, *A Guide to Historical Method* (New York: Fordham University Press, 1946), 3-5.

naučno-historijskog metoda. Korištenje ovog metoda daje historiji karakter nauke.

Ovaj metod izložiti ćemo uglavnom prema učenju svjetski poznatog klasika historijske metodologije Gilberta J. Garraghana (1871-1942) čija se posthumno objavljena knjiga *A Guide to Historical Method* (Vodič za historijski metod) smatra “biblijom historičara”.

Definicija metoda

Garraghan definiše historijski metod kao “sistematsku cjelinu principa i pravila oblikovanih da efektivno pomognu u sakupljanju izvornog materijala iz prošlosti, da ga kritički ocijene i prezentuju kao sintezu (obično u pisanom obliku) postignutih rezultata.”⁶⁸

Historijski metod sastoji se od tri operacije:

1. traganje za materijalom na kome će se raditi, za izvorima informacija (heuristika);
2. ocjena materijala ili izvora sa stanovišta dokazne vrijednosti (kriticizam);
3. formalno navođenje rezultata heuristike i kriticizma. Ova operacija obuhvata sastavljanje cjeline historijskih podataka i njihovu prezentaciju (obično u pisanom obliku) u obliku objektivne istine i vrijednosti (sinteza i ekspozicija).⁶⁹

Historijski metod posjeduje više specifičnih karakteristika. To su: dokazi koji se koriste u ovom metodu većinom su indirektni; ovi dokazi moraju se tumačiti; istraživač treba da rekonstruiše

⁶⁸ Isto, 33.

⁶⁹ Isto, 34.

prošlost što može biti teško pošto sadašnje znanje istraživača utiče na formiranje predstave o prošlosti; od istraživača se očekuje da otkrije stvarni mehanizam (najčešće uzročno-posljedični) koji će mu pomoći da da smisao masi dokaznog materijala.

Historija i logika metoda

U zapadnom svijetu historija ovog metoda započela je sa Starim Grcima.⁷⁰ Općenito uzevši, Stari Grci nisu pravili razliku između historije i retorike. Kazivanja o prošlosti imala su za cilj prvo da zabave, da bi kasnije dobila poučnu dimenziju. Ocem historije Stari Grci su smatrali Herodota (5. vijek p.n.e.), koji je napisao poznatu historiju perzijskih ratova. Nakon njega slijedeći poznati historičar bio je Tukidid, koji je pisao o peloponeskim ratovima. Stari grčki historičari koncentrisali su se na političku historiju. Nikakvo posebno obrazovanje nije traženo za historičara. Od njega se očekivalo da ima uobičajeno obrazovanje kulturnog čovjeka. U 4. vijeku p.n.e. bavljenje historijom nastavili su Ksenofon, Teopompus i Eforus.

U rimskom periodu, koji je slijedio, tri najznačajnija historičara bili su Salust (1. vijek p.n.e), Livije (1. vijek p.n.e.) i Tacit (1. vijek n.e.). Salust je u svoje radove unio moralne refleksije, Livije je naglašavao retoričku dimenziju a Tacit je bio poznat po svom traganju za istinom. Svi ovi historičari bili su po vjeri pagani i njihovo shvatanje historije bilo je sekularno.

Nakon što je kršćanstvo postalo priznata a zatim i službena religija u Rimu (4. vijek n.e.), historičari se, pored svjetovne,

⁷⁰ Vidi: *Funk & Wagnels New Encyclopedia*, 13:127, 131, s.v. "History and Historiography".

počinju baviti i religijskom, odnosno crkvenom historijom. Takvi su bili Euzebijije iz Cezareje (4. vijek n.e.) i Sv. Augustin (5. vijek n.e.), koji je u svoja djela unio razmišljanja o cilju historije i tako dao doprinos filozofiji ove discipline.

U Evropi je u doba srednjeg vijeka došlo do opšteg pada zna-
nja i nauke. Bavljenje historijom bilo je u obliku pisanja hronika
i crkvene historije.

U doba renesanse (14-17. vijek) započinje interes za antičko
naslijeđe. U ovom periodu došlo je do značajnog razdvajanja se-
kularne i religijske, odnosno crkvene historije.

U doba prosvjetiteljstva (18. vijek), koje je slijedilo, počinje
poseban interes za historijske izvore (*antiquitates*). Historičari
marljivo tragaju za izvorima i razvijaju sredstva kriticizma izvora
i pomoćnih historijskih nauka kao što su diplomatika, numizmatika
i arheologija.

Istovremeno, razvija se dalje filozofija historije. Najpoznatiji
historičar ovog perioda bio je Edward Gibbon, koji je napisao
Historiju opadanja i propasti Rimskog carstva (1776-1788), u
kojoj je kombinovao korištenja izvora i razmatranja o smislu
historije.

U moderno doba, posebno u 19. vijeku, u Evropi se javlja više
historičara koji su ostavili nezbrisiv trag na dalji razvoj ove nauke.
Na prvom mjestu treba spomenuti njemačkog historičara Leopolda
von Rankea (1785-1886), koji je uspostavio tzv. objektivnu školu u
historiografiji. Prema ovom autoru zadatak historičara je “da kaže
šta se stvarno desilo”. Zbog toga se od historičara traži da bude
objektivan i da rigorozno i kritički koristi izvore. U Francuskoj je
značajan uticaj imao Francois Guizot (1788-1874) a u Engleskoj

Frederick W. Maitland (1850-1906), koji su se zalagali za pisanje historije na temelju minucioznog izučavanja izvora.

Konačno u 20. vijeku javlja se više pravaca u historiografiji. Kroz znatan dio ovog vijeka bila je uticajna marksistička škola sa svojim materijalističkim tumačenjem historije. Možda najznačajnija škola u ovom periodu bila je *Škola Anala*, čiji je najznačajniji predstavnik bio Fernand Braudel (1902-1985). On je pisac djela *Mediterran* (1923-1949), *Civilizacija i kapitalizam* (1955-1979) i *Historija civilizacije* (1962), u kojoj je odbacio pisanje historijske naracije na osnovu događaja. U toku 20. vijeka napisano je i više značajnih djela o metodologiji historijske nauke, među kojima i djelo Gilberta J. Garraghana, koga smo slijedili u ovom poglavlju.

U muslimanskom svijetu historijski metod je imao drugačiji razvoj.⁷¹ Na razvoj historijske nauke kod muslimana uticaj je imao Islam kao vjera i islamski koncept znanja. Ovaj uticaj manifestovao se kako na planu razumijevanja historijskih izvora tako i metoda. Historijska nauka (*‘ilm al-tārīḥ / ilm et-tarih*) se smatrala dijelom korpusa islamskih nauka. Po izvorima na koje se oslanjala i metodima koje je koristila historijska nauka je bila vrlo bliska hadiskim naukama.

Muslimanska historiografija oblikovala se u periodu između ranog 8. i 11. vijeka. Shvatanje historije koje je razvijeno u ovo doba važno je sve do 19. vijeka, kada muslimanska historiografija dolazi pod evropski, odnosno zapadni uticaj.

Najranije historiografsko djelo u muslimanskoj historiji bio je životopis Muhammeda, a.s., (*Sīra*), koji je napisao Ibn Ishāq

⁷¹ Vidi: Franz Rosenthal, *A History of Muslim Historiography* (Leiden: E.J. Brill, 1968).

(u.768). Za njega kao i za ostale rane muslimanske historičare historijska naracija zasnivala se na *haberu* – vijesti, izvještaju i *senedu* – shvatanju po kome se tačnost jedne informacije temelji na neprekinutom lancu prenosilaca informacije. Takva tendencija prisutna je sve do historičara al-Ṭabarīja (u. 923), kada historičari pored *habera* i *seneda* u svoja djela unose retoričke elemente (npr. dijaloge između historijskih ličnosti). Međutim, veza s tradicionalnim metodima nije prekinuta.

Muslimanski historičari su razvijali historiografiju unutar islamskog teocentričnog pogleda na svijet. Historija muslimana za njih je bila dio historije svijeta, te su razvili koncept univerzalne ili svjetske historije. Najbolji primjer takvog djela je *Tārīḥ al-ru-sul wa al-mulūk* (Historija Božijih poslanika i kraljeva) učenjaka al-Ṭabarīja.

Što se tiče formi historiografskih djela u periodu 9-10. Vi-jeka, dominiraju tri vrste: hronologije ili anali, odnosno djela organizovana prema hronološkom slijedu događaja; biografije ili opisi života poznatih ličnosti te prozopografije (*tabekat / ṭabaqāt*), odnosno biografski rječnici lica koja pripadaju istim društvenim grupama.⁷²

Ova djela pisana su u racionalnom duhu, navođeni su dokazi, rješavane kontradikcije, historijski izvori nekada su u cjelini citirani (ugovori, prepiske, diplome, vakufname, žalbe itd.). Muslimanski historičari kritički su se odnosili prema ovim dokumentima po-suđujući brojne metode kriticizma iz hadiskih nauka. Međutim, muslimanska historiografska djela uključivala su i neke elemente

⁷² Dewin Stewart, prikaz djela Chase F. Robinson, *Islamic Historiography* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), *The American Journal of Islamic Social Sciences*, 21:2, 124-126.

koje moderni historičari ne koriste kao što su čuda u historiji, snovi historijskih aktera itd.

U kasnijem periodu nastalo je najvažnije djelo muslimanske historiografije: *al-Muqaddima* (Uvod) u svjetsku historiju *Kitāb al-ibar* (Knjiga pouka) magrebskog učenjaka Ibn Ḥaldūna (u. 1406). Za Ibn Ḥaldūnovo djelo poznati moderni britanski historičar Arold J. Toynbee je rekao (1934) da je to “najveće djelo svoje vrste koje je ikada kreirao neki um”. Ovo djelo važno je zbog osnovnih metodoloških postavki historijskog istraživanja koje su u njemu razrađene i razrade postulata na kojima treba da se zasniva tumačenje historije. To ilustruje sljedeći citat:

“Unutrašnje značenje historije, na drugoj strani, uključuje spekulaciju i napor da se otkrije istina, suptilno objašnjenje uzroka i porijekla postojećih stvari, i duboko znanje kako i zašto nastaju događaji. Historija je, prema tome, duboko ukorijenjena u filozofiji.”⁷³

Metodologija koja je razvijena u ovom periodu ostala je na snazi sve do “evropeizacije” muslimanske historiografije tokom 19. vijeka. U tom procesu, u muslimanskom svijetu su prihvaćeni glavni metodološki pristupi i tehnike razvijeni u Evropi. Zbog toga je moderna evropska, odnosno zapadna metodologija postala, u znatnoj mjeri, značajna i za islamske nauke. Na takvim postulatima muslimanska historiografija je nastavila da se razvija u okviru muslimanskih nacionalnih država.

⁷³ *The Oxford Encyclopedia of the Islamic World*, ur. John L. Esposito (Oxford University Press, 2009), s.v. “Historiography”, 2:409.

Primjena metoda

Polazeći od definicije historijskog metoda, njegova primjena će se vršiti kroz tri spomenute operacije – nalaženje izvora, ocjenjivanje izvora i prezentaciju rezultata istraživanja.

1. Nalaženje izvora

Garraghan definiše historijske izvore kao “ljudske ostatke i takve proizvode čovjekove aktivnosti koji su od strane njegovih autora namijenjeni da pružaju znanje o historijskim činjenicama i uslovima ili su po svojoj prirodi bili namijenjeni da to učine.”⁷⁴

Historijski izvori mogu poticati od Boga ili od čovjeka. Historijski izvori koji potiču od Boga dati su u obliku Objave (revelacije). Na osnovu Objave saznajemo i o prošlosti. Ovaj historijski izvor često se zaobilazi kod sekularno orijentisanih historičara. Kao ilustraciju riječi Gilberta J. Garraghana možemo navesti jedan primjer koji se odnosi na Kur’an kao izvor historijskih podataka. Naime, u Kur’anu se na više mjesta govori o starom Egiptu, njegovoj poljoprivrednoj civilizaciji i centralizovanoj vlasti. Uočava se, takođe, da je jedini period u kome se u Kur’anu vladar Egipat ne označava riječju *faraon* (*fir’awn*) u suri Jusuf. Historičari se pitaju nije li to zbog okolnosti da se u toj suri govori o poslaniku Jusufu koji je napredovao na egipatskoj ljestvici vlasti kada je egipatski suverenitet bio prekinut zbog vrhovne vlasti naroda Hiksa i kada vladar Egipta nije imao suverenu titulu *faraon* (“visoka kuća”).⁷⁵

⁷⁴ Isto, 103.

⁷⁵ Jacques Berque, “The Expression of Historicity in the Koran”, u *Arab Civilization: Challenges and Responses: Studies in Honor of Constantine K. Zurayk*, ed. George N. Atiyeh

Ljudski izvori mogu se klasifikovati po svom porijeklu, sadržaju i cilju.⁷⁶

Po porijeklu historijski izvori mogu biti savremeni (nastali u vrijeme kada i događaj o kome govore) ili udaljeni (nastali nakon događaja o kome govore), domaći i strani (nastali u zemlji u kojoj se događaj desio ili izvan nje), direktni (kada je autor izvora očevidac događaja) ili indirektni (kada autor nije očevidac događaja), službeni ili privatni (u zavisnosti od toga ko je autor izvora – javna vlast ili privatni pojedinac).

Po svom sadržaju, historijski izvori mogu biti religijski (kada govore o religijskim pitanjima) i sekularni (kada govore o politici, društvu, ekonomiji ili drugim sekularnim aspektima života).

2. Ocjenjivanje izvora

Kriticizam (ocjenjivanje) je operacija kojom se ocjenjuje priroda i dokazna vrijednost nađenog materijala. To je kompleksan proces koji teorijski obuhvata šest istraživanja koja odgovaraju na sljedeća pitanja:⁷⁷

1. Kada je izvor nastao (vrijeme)?
2. Gdje je nastao (lokalizacija)?
3. Ko ga je sačinio (autorstvo)?
4. Od kakvog ranijeg materijala je sačinjen (analiza)?
5. U kakvom izvornom obliku je nastao (integritet)?
6. Kakva je dokazna vrijednost njegovog sadržaja (kredibilitet)?

⁷⁶ Isto, 104 i dalje.

⁷⁷ Isto, 168.

Prva četiri pitanja čine ono što se naziva *viši kriticizam*. Peto pitanje naziva se *niži kriticizam*. Zajedno oni čine *vanjski kriticizam*. Prema tome, vanjski kriticizam se bavi utvrđivanjem autentičnosti i porijekla izvora. Na taj način utvrđuje se genealogija izvora (da li je original, kopija ili kopija kopije), geneza izvora (okolnosti, autoritet i događaji u kojima je nastao), originalnost izvora (da li prenosi novu informaciju ili samo ponavlja ono što je poznato u vrijeme njegovog nastanka).⁷⁸

Šesto pitanje čini *unutrašnji kriticizam*. Ovaj oblik kriticizma bavi se utvrđivanjem pouzdanosti ili kredibiliteta izvora. Na taj način vrši se interpretacija izvora (koje značenje nam izvor prenosi), autorski autoritet izvora (kakav je odnos autora izvora prema predmetu na koga se odnosi, da li je autor svjedočio događaju, ili samo čuo o njemu, ili je još vremenski udaljeniji od događaja), kompetentnost posmatrača (da li je autor kvalifikovan da izvijesti o događaju, da bude kritičan prema njemu i da li razumije događaj), pouzdanost posmatrača (da li autor govori neistinu ili ono što vjeruje da je istina).⁷⁹

3. *Prezentacija rezultata istraživanja*

Ovo čini treću operaciju u primjeni historijskog metoda. Ona obuhvata sintezu prikupljenih podataka i njihovo izlaganje (ekspoziciju). Prethodno se vrši interpretacija podataka sadržanih u izvorima.

⁷⁸ Martha Howel i Walter Prevenier, *From Reliable Sources: An Introduction to Historical Method* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 2001), 61-64.

⁷⁹ Isto, 64-68.

Interpretacija ima za cilj utvrđivanje *značenja* izvora. Postoji nekoliko vrsta interpretacije:⁸⁰

1. verbalna interpretacija – odnosno obraćanje pažnje na riječi, bilo pojedinačno, bilo u skupinama;
2. tehnička interpretacija – odnosno obraćanje pažnje na cilj nastanka izvora ili njegovu literarnu formu;
3. psihološka interpretacija – odnosno obraćanje pažnje na um ili karakter autora izvora;
4. činjenična interpretacija – odnosno utvrđivanje značenja i *značaja* podataka koje izvor sadrži.

Sinteza podataka sadržanih u izvorima ima za cilj da podatke kombinuje u jedinstvenu i konzistentnu cjelinu. Historijsko djelo treba da ima ove dvije karakteristike: da je *jedinstveno* a ne konglomerat pronađenih podataka i da je *konzistentno*, odnosno usklađeno unutar sebe.

Postoje dvije vrste sinteze:

1. Vanjska sinteza – odnosno grupisanje podataka u jednu cjelinu prema kriteriju vremena, mjesta ili teme, ili putem kombinacije ovih kriterija.
2. Unutrašnja sinteza – odnosno grupisanje podataka prema njihovim unutrašnjim odnosima, posebno uzročno-posljedičnim vezama. Tragajući za unutrašnjim vezama među podacima, odnosno događajima na koje se oni odnose historičar će posebno tragati za ustanovljenjem odnosa kauzaliteta (šta je uzrok a šta posljedica).

⁸⁰ Gilbert J. Garraghan, op.cit., 321.

Konačno, sintetizovane podatke treba prezentirati. Prezentacija u historijskoj nauci treba da se temelji na vjernosti naučnim metodima i postojanju književnih elemenata u prezentaciji. Pripadanje nauci izražava se u tome što historiografska djela sadrže bibliografije ili navođenje izvora, potkrepljivanje pojedinačnih navoda u formi citata i bilježaka (fusnota) te dokumentarne dodatke koji imaju za cilj ilustraciju ili dokazivanje teksta.⁸¹Od historičara se očekuje da historiografsko djelo učini istovremeno tačnim, čitljivim, korisnim i novim. To znači kombinaciju naučnih i književnih elemenata.

⁸¹ Isto, 382.

IV POGLAVLJE

KOMPARATIVNI METOD

Uvod

Poređenje je, shvaćeno, kao “ispitivanje dvije ili više stvari radi ustanovljenja sličnosti i različitosti”⁸² od davnina prisutno u ljudskom traganju za znanjem. Upoređivanje dvije pojave ili dva događaja, ustanovljavanje sličnosti i razlike među njima omogućavalo je bolje razumijevanje svake od tih pojava. Vrhunac modernog doba u Evropi u 19. vijeku bio je u znaku dominacije komparativnog metoda. To je važilo za sve nauke – humanističke, društvene, prirodne.

Muslimani imaju svoju vlastitu tradiciju korištenja ovog metoda, posebno u teologiji i pravu.

Zbog toga danas za istraživanje u islamskim naukama koristimo ovaj metod na temelju vlastitih historijskih tradicija obogaćenih dostignućima u njegovom razvoju na Zapadu.

U savremenoj literaturi ne govori se o komparativnom metodu uopšte, nego o njegovoj primjeni u pojedinim naukama. Kako smo već naveli, u islamskim naukama ovaj metod ćemo ilustrovati njegovom primjenom u oblasti komparativne religije (*mukarene el-edjan / muqārana al-'adyān*) i komparativnog islamskog prava (*el-fikh el-mukaren / al-fiqh al-muqāran*). Razmatranja musliman-

82 <http://www.merriam-webster.com/dictionary/comparison>, pristupljeno 16. 8. 2011.

skih autora dat ćemo uporedo sa stavovima zapadnih stručnjaka za komparativnu religiju i komparativno pravo i pokušati izvršiti jednu sintezu.

Definicija metoda

Na ovom mjestu dat ćemo nekoliko definicija komparativnog metoda u različitim naukama.

Komparativno izučavanje religija u Evropi, njemački autor Fridrich Schleirmacher (1768-1834) definisao je kao:

“Određivanje onoga što je zajedničko i jedinstveno u formi vjerovanja u jednoj generalnoj vezi, s ciljem da se pokaže šta je zajedničko, uključujući sve historijski postojeće oblike vjerovanja, i da se utvrde jedinstveni faktori... da se utvrdi odnos jednog vjerovanja prema ostalim oblicima vjerovanja i da ih se klasifikuje prema njihovim afinitetima i gradacijama.”⁸³

U klasičnom udžbeniku komparativnog prava koji su napisali njemački autori Konrad Zweigert i Hein Kotz pod naslovom *Uvod u komparativno pravo*⁸⁴ komparativno pravo se definiše kao “poređenje različitih pravnih sistema svijeta”. Ovo poređenje može se vršiti na dva načina: *makropoređenje*, kada se vrši poređenje duha i stila pravnih sistema, metoda mišljenja i postupaka, i *mikropoređenje*, kada se vrši poređenje pojedinih pravnih ustanova ili problema.

⁸³ *Classical Approaches to the Study of Religion: Aims, Methods and Theories of Research*, introduction and anthology by Jacques Waardenburg (The Hague-Paris: Mouton, 1973), 1: 483-484.

⁸⁴ Konrad Zweigert i Hein Kotz, *Introduction to Comparative Law* (Oxford: Clarendon Press, 1987), 2.

Francuski historičar Marc Bloch (1886-1944), u poznatom članku "Za komparativnu historiju evropskih društava", kojim je pledirao za afirmaciju komparativne historije, poređenje definiše kao:

"...U više različitih društvenih sredina odabrali dva ili više fenomena za koje nam se na prvi pogled čini da među sobom pokazuju stanovite analogije, opisati krivulje njihovog razvoja, utvrditi sličnosti i razlike i, koliko je moguće, objasniti jedne i druge."⁸⁵

U udžbeniku *Uparedni fikh*, koji su napisali Muḥammad Ra'fat 'Uṭmān, 'Anwar Maḥmūd Dabūr i Ramaḍān 'Alī al-Sayyid al-Šarnabāšī, uporedni fikh se definiše kao:

"sakupljanje različitih mišljenja pravnika, njihovo ocjenjivanje i vaganje na osnovu dokaza i protežiranje jednih nad drugim"⁸⁶

Na osnovu ovih stavova možemo dati jednu sintetizovanu definiciju koja bi glasila:

Komparativni metod je izučavanje dvije ili više pojava, radi utvrđivanja njihovih sličnosti i razlika, njihovog objašnjenja, klasifikacije i, eventualno, ocjene.

Historija i logika metoda

U evropskoj historiji komparativni metod se veže još za antičko doba i Aristotelovu studiju ustava grčkih država. U rano moderno doba stručnjaci za prirodne nauke koriste ovaj metod izučavajući žive organizme. Vrhunac primjene komparativni metod dostiže u

⁸⁵ Drago Roksandić (ur.), *Uvod u komparativnu historiju* (Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga, 2004), 40.

⁸⁶ Muḥammad Ra'fat 'Uṭmān, 'Anwar Maḥmūd Dabūr i Ramaḍān 'Alī al-Sayyid al-Šarnabāšī, *Al-Fiḥ al-muqāran* (Kuwayt: Maktaba al-Falāh, 1989), 21.

19. vijeku i prvoj polovini 20. vijeka kada počinje njegova opšta primjena od filologije, preko sociologije, studija religija, prava, političkih nauka, antropologije i sl. U prvoj polovini 20. vijeka ovaj metod je kombinovan s drugim metodima, kao što su statistika, radi postizanja veće izvjesnosti rezultata. Na ovom mjestu posebno ćemo se koncentrisati na korištenje komparativnog metoda u proučavanju religije i prava.

Tokom 19. vijeka u Evropi, konkretnije u Njemačkoj, razvija se naučno bavljenje religijom i nastaje disciplina Studij religije (*Religionswissenschaft*). U okviru ovog studija religije počinje se koristiti komparativni metod pa se i cijela disciplina koja se oko njega formira naziva komparativna religija. Ključna ličnost koje je zaslužna za prihvatanje i afirmaciju komparativnog metoda i nastanak komparativne religije bio je njemački naučnik F. Max Muller (1823-1900). On je započeo svoj naučni angažman kao stručnjak za sanskrit, zatim kao komparativni filolog da bi na kraju prenio komparativni metod u okvir studija religije. Njegovo ključno djelo je *Sacred Books of the East* (Svete knjige Istoka), u pedeset tomova, koju je izdao Oxford University Press u periodu 1879-1910.

Pledirajući za korištenje komparativnog metoda u studiju religija, Muller je, parafrazirajući, Goethea, izrekao čuvenu rečenicu: “Onaj ko zna jedno, ne zna ni jedno”. Drugim riječima, tek poznavanje više sličnih fenomena daje nam pravo znanje o time fenomenima. Njegovi argumenti za korištenje komparativnog metoda bili su:⁸⁷

1. komparativni metod dao je izvanredne rezultate u drugim naukama, pa zašto ne bi i u studiju religije;

⁸⁷ *Classical Approaches to the Study of Religion...*, 1: 91-93.

2. svako više znanje postignuto je putem komparacije i zasniva se na komparaciji;
3. istraživanje putem komparacije utemeljeno je na najširem mogućem dokumentacionom materijalu koji se može prikupiti, na najširim indukcijama koje ljudski um može obuhvatiti.

Cilj korištenja ovog metoda je, prema jednom drugom nje-mačkom autoru – Heinrichu Fricku (1893-1952) – izrada tipologije religija. Tipologija bi se zasnivala na onome što je *zajedničko* u presjeku različitih religija ali i, takođe, na onome što je *jedinstveno* u svakoj posebnoj religiji i što se označava riječju *habitus*.⁸⁸

Za simbolični početak komparativnog prava kao zasebne discipline u Evropi uzima se 1900. godina i Svjetska izložba u Parizu, kada su dva velika francuska pravnika Edouard Lambert i Raymond Saleilles sazvali Međunarodni kongres komparativnog prava. Glavne teme koje su zaokupljale pažnju učesnika ovog kongresa bile su ujednačenje prava, evolucija prava i klasifikacija pravnih sistema (taksonomija). Ova posljednja tema slična je temi tipologije u komparativnom studiju religije. Nakon toga slijedi osnivanje instituta za komparativno pravo u različitim evropskim zemljama i uvođenje komparativnog prava kao nastavnog predmeta na evropskim pravnim fakultetima. U prvoj polovini 20. vijeka evropski useljenici donose ideju komparativnog prava u SAD, gdje ovaj metod i nauka doživljaju poseban procvat. Danas je komparativno pravo ustanovljena naučna i nastavna disciplina. Međunarodna enciklopedija komparativnog prava (*The International Encyclopedia of Comparative Law*) sa svojih dosadašnjih

⁸⁸ Isto, 1:483.

17 tomova predstavlja pregled rezultata ove naučne discipline od njenog nastanka do danas.

U klasičnim priručnicima komparativnog prava, naučni i praktični ciljevi korištenja komparativnog metoda određuju se kao:⁸⁹

1. proširivanje pravnog znanja (“ko zna jedno, ne zna ni jedno”);
2. osiguravanje pomoći zakonodavcima;
3. sredstvo konstrukcije prava (formulisanje novih pravnih normi);
4. komponenta pravnog obrazovanja;
5. doprinos sistematskom ujednačenju prava.

U muslimanskoj historiji komparativni metod je korišten posebno u okviru teologije i prava.

U okviru teologije razvijena je disciplina *al-firaq* (sljedbe) koja se bavila izučavanjem različitih muslimanskih sljedbi, iznosila njihova učenja i poredila ih, najčešće, s pozicijom većinske grupe (*ehl es-sunne ve el-džema'a / 'ahl al-sunna wa al-ğamā'a*). Takođe, razvijeno je izučavanje drugih religija i njihovo poređenje s Islamom. Ta nauka nazivala se *el-milel ve en-nihal* (religije i vjerovanja). U ovoj oblasti značajna djela napisali su Ibn Hāzīm (994-1064), al-Bīrūnī (973-1052), al-Šahrastānī (1086-1153) i drugi.

U okviru pravnih nauka (*fikh*) postojala je disciplina '*ilm al-hilāf / ilm el-hilaf*' (nauka o razilaženjima). Ova nauka nastala je u ranom periodu muslimanske historije i imala je za rezultat brojna djela koja su spadala u žanr *razilaženja među pravnicima* ('*ihtilāf al-fuqahā' / ihtilaf el-fukaha'*). U tu kategoriju spada djelo imama

⁸⁹ Konrad Zwergert i Hein Kotz, op.cit., 47-62.

Abū Yūsufa (731-798) pod naslovom *Kitāb 'ih̥tilāf Abī Hanīfa wa Ibn Abī Laylā* (Knjiga o razilaženju između Ebu Hanife i Ibn Ebi Lejla). Nauka o razilaženju najbliža je današnjem uporednom fikhu. Učenjaci koji su se bavili *ilm el-hilafom* izlagali bi različite stavove učenjaka o određenom pitanju bez pretežiranja nekog od njih. Od današnjih učenjaka uporednog fikha očekuje se da daju pretežno mišljenje (*terdžih*).⁹⁰ Predmet bavljenja uporednog fikha jesu mišljenja učenjaka (*el-mudžtehidun*) u pravnim pitanjima radi njihove ocjene (*taḳjim / taqyīm*), vaganja (*muvazene / muwāzana*) i pretežiranja (*terdžih*) jednog nad drugim.⁹¹ Iz ovog se vidi da savremeni šerijatski pravници daju komparativnom metodu značajno mjesto u istraživanju, da postoji posebna nauka koja se zove uporedni fikh, ali da se ova nauka razlikuje od komparativnog prava u evropskom, odnosno zapadnom smislu. Naime, uporedni fikh bavi se *mišljenjima* učenjaka i njihovom valorizacijom, a komparativno pravo bavi se poređenjem *pravni sistema* svijeta. Mogli bi se reći da se uporedni fikh bavi onim što se na Zapadu naziva uporedna jurisprudencija, dok komparativno pravo izučava pozitivne, odnosno važeće pravne sisteme.

Na kraju, možemo zaključiti da se u istraživanjima vezanim za islamsko pravo komparativni metod može koristiti za:

1. poređenje mišljenja muslimanskih pravnikā (*el-fikh el-mukaren*), što u biti predstavlja interno poređenje;
2. poređenje islamskog prava kao cjeline sa sekularnim pravima (komparativno pravo), što u biti predstavlja eksterno poređenje;

⁹⁰ Muḥammad Ra'fat 'Uṭmān, 'Anwar Maḥmūd Dabūr i Ramaḍān 'Alī al-Sayyid al-Šarnabāšī, *Al-Fiqh al-muqāran*, 21.

⁹¹ Isto, 23.

3. poređenje islamskog prava kao cjeline s religijskim pravima (komparativno religijsko pravo), što je takođe eksterno poređenje.

Primjena metoda

Postupak primjene ovog metoda obuhvata slijedeće operacije:⁹²

1. Konceptualizacija predmeta istraživanja
2. Lociranje dokaza
3. Ocjena dokaza
4. Organizacija dokaza
5. Sinteza
6. Prezentiranje.

U okviru prve operacije razvija se koncept istraživanja. To se čini na osnovu izučavanja relevantne literature. Identifikuju se dvije ili više pojava koje će biti predmet istraživanja. Među tim pojavama uočavaju se sličnosti. Prilikom izbora pojava za izučavanje treba voditi računa o tome da su te pojave *uporedive*. U literaturi se navodi da među izučanim pojavama treba da postoji "minimum sličnosti" da bi se metod mogao primijeniti.⁹³ Moguće je da pojave koje su predmet izučavanja budu bliske po vremenu i prostoru ili udaljene, da pripadaju makro ili mikroplanu. Naprimjer, odabere se tema "uslovi za uspostavljanje vakufa prema učenju četiri mezheba

⁹² W. Lawrence Neuman, op.cit., 380-382.

⁹³ Borislav Blagojević, "Uporednopravni metod" u *Metodologija društvenih nauka*, ur. Miroslav Pečujlić (Beograd: NU Službeni list SFRJ, 1977), 231.

ehl-i sunneta”. Tema se dalje operacionalizuje u više istraživačkih pitanja (npr. koji se uslovi traže u pogledu vakifa, u pogledu uva-kufljene stvari, postupka i sl.)

U okviru druge operacije vrši se lociranje dokaza. U zavisnosti od izabrane teme, dokazi mogu biti činjenice stvarnog života ili tekstovi. U našem primjeru, dokazi će biti citati iz knjiga fikha: stavovi osnivača i istaknutih pravnika četiri pravne škole. U tom slučaju tekstualni dokazi se nalaze u relevantnim djelima odgovora-jućih pravnih škola.

U trećoj operaciji vrši se ocjena dokaza. Postavljaju se pitanja njihove relevantnosti (jesu li dokazi bitni za istraživanu temu?), tačnosti (jesu li dokazi tačni?) i utemeljenosti (na kom šerijatskom izvoru se dokazi zasnivaju?).

U okviru četvrte operacije vrši se organizacija dokaza. Dokazi se aranžiraju prema istraživačkim pitanjima. Na svako pitanje daje se odgovor koji se zasniva na prikupljenim dokazima.

U okviru pete operacije vrši se sinteza prikupljenog materijala. Sličnosti i razlike između izučavanih pojava identifikovane su i one se sada *objašnjavaju*. Ovdje je važno insitirati na objašnjenju, jer puki opis različitih pojava nije komparacija. U našem primjeru objašnjava se na čemu se zasnivaju razlike između četiri pravne škole i kakve su konkretne posljedice takvih razlika. Prema današnjim uzusima uporednog fikha, slijedilo bi i utvrđivanje *pretežnog mišljenja* (kome mišljenju se daje prednost i zašto). Ovdje treba napomenuti da i u komparativnom pravu ima autora koji od istraživača očekuju da nakon konstatacije i objašnjenja sličnosti i razlika idu korak dalje i daju *ocjenu* ili bar *kritički osvrt* na vrijednost rješenja u pojedinim pravima.⁹⁴

⁹⁴ Isto, 240.

Šesta operacija predstavlja prezentiranje materijala, odnosno pisanje izvještaja. Za način pisanja izvještaja, odnosno rada koji se zasniva na korištenju komparativnog metoda (komparativna analiza) može biti veoma korisna instrukcija koju je razvio Kerry Walk u ime Centra za pisanje Univerziteta Harvard, koju ćemo ovdje ukratko rezimirati.⁹⁵

Rad koji se zasniva na komparativnoj analizi treba da sadrži pet elemenata:

1. Referentni okvir

Riječ je o kontekstu u koji se postavljaju pojave koje se porede. Referentni okvir može biti neka ideja, tema, pitanje, problem ili teorija.

2. Osnova za poređenje

U radu treba navesti *osnovu za poređenje*, odnosno razlog koji je opredijelio istraživačev izbor. Ovaj element treba da pokaže čitaocu da izbor pojava za poređenje nije slučajan, nego smislen.

3. Teza

Cilj teze je da da suštinu istraživačevog argumenta. To nužno slijedi iz referentnog okvira. Teza izriče kakvi su odnosi među pojavama koje su poređene. Kakva je relacija između pojave A i pojave B.

4. Organizaciona shema

Ovdje je riječ o tome na koji način treba organizovati glavninu teksta. Moguće su dvije situacije:

⁹⁵ "How to Write a Comparative Analysis, <http://www.fas.harvard.edu/wricntr/documents/CompAnalysis.html>, pristupljeno 15.8.2011.

- (a) u slučaju poređenja tekst-pa-tekst (*text-by-text*), diskutuje se u cjelini o pojavi A a zatim o pojavi B. Naprimjer, kada se porede dva autora, diskutuje se u cjelini o autoru A a zatim o autoru B.
- (b) u slučaju poređenja tačka-po-tačka (*point-by-point*), nazmjenično se diskutuje o tačkama koje se tiču pojave A s uporedivim tačkama koje se tiču pojave B. Naprimjer, prilikom poređenja onoga što kažu dva autora o pitanjima uslova koje treba da ispuni vakif, zatim uslova koje treba da ispuni predmet uvakufljenja i uslova koji se tiču procedure uvakufljenja, kod svakog pitanja navode se mišljenja i jednog i drugog autora.

5. Povezivanje izučavanih pojava

Na kraju je potrebno da se povežu izučavane pojave (A i B) i da se, na taj način, pokaže da odjeljci teksta logički iznose i razvijaju istraživačev argument. To se postiže posebnim prelaznim riječima koje upućuju na poređenje kao što su: *slično*, *štaviše*, *naprotiv*, *na drugoj strani* itd.

V POGLAVLJE

ETNOGRAFSKI METOD / ISTRAŽIVANJE NA TERENU

Uvod

Postoje različiti nazivi za ovaj metod: *etnografski metod*, *istraživanje na terenu*, *učestvovanje i posmatranje*. Prvi naziv aludira na okolnost da se koristi u *etnografiji*, što doslovno znači “opis naroda” a predstavlja nauku koja opisuje kulturu jednog naroda s njegovog stajališta. Drugi naziv ukazuje na okolnost da se ovaj metod koristi na *terenu* ili u prirodnom ambijentu u kome izučavana grupa živi, a ne u bibliotekama i akademskim kabinetima. Treći naziv ukazuje na okolnost da istraživač učestvuje u životu grupe i posmatra život i običaje grupe.

Ovaj metod našao je široku primjenu u društvenim naukama. Koristi se i u religijskim studijama za izučavanje religijske prakse ili “popularne religije”. U muslimanskom naslijeđu korišten je u okviru humane geografije. Zalažemo se za njegovo korištenje u islamskim naukama za izučavanje religijske prakse muslimana, odnosno za njegovo preuzimanje iz društvenih nauka i integrisanje u islamske nauke. Pošto ovaj metod pomaže u saznanju prakse određene skupine i načina na koji ta skupina daje *značenje* određenim pojavima i radnjama, putem ovog metoda možemo doći do vrijednih saznanja o tome kako muslimani razumijevaju svoju vjeru i kako je praktikuju u svojoj životnoj situaciji. Ta saznanja

možemo zatim porediti s normativnom religijom, odnosno učenjem sadržanim u normativnim izvorima vjere. Islamski autoriteti bi na osnovu takvih poređenja mogli planirati odgovarajuću politiku.

Na ovom mjestu etnografski metod bit će izložen uglavnom u vidu sažetka odgovarajućeg poglavlja iz knjige *Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches* (Metodi društvenog istraživanja: kvalitativni i kvantitativni metodi) autora W. Lawrence Neumana.⁹⁶

Definicija metoda

U literaturi se navodi da je veoma teško dati jednu opštu definiciju ovog metoda. Ipak, moglo bi se reći da je *etnografski metod, istraživanje na terenu* ili *učestvovanje i posmatranje* izučavanje ljudi u mjestu gdje žive ili u njihovoj situaciji (“teren”). Ovaj metod je adekvatan za istraživanja koja se tiču opisa, razumijevanja ili učenja o jednoj ljudskoj grupi. Koristan je kada se istraživačko pitanje postavi kao “Kako ljudi čine određenu stvar u društvenom svijetu?” ili “Kakav je društveni svijet lica X”? Tokom ovog istraživanja istraživač posmatra ljude koje izučava i direktno razgovara s njima, uči o njima, njihovoj historiji, navikama, interesima, razmišljanjima itd.

Cilj etnografskog istraživanja može biti saznanje i opis jedne pojave, rijetko i njeno objašnjenje. Pripadnici zajednice koja se istražuje nazivaju se “članovi”. Lica koja istraživaču govore o tim ljudima, odnosno o terenu nazivaju se “informanti”. Informacije koje daju informanti verifikuju ljudi s autoritetom u grupi.

⁹⁶ W. Lawrence Neuman, *Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches*, 330-367.

Etnografsko istraživanje spada u kvalitativne istraživačke metode. To su metodi koji se koriste u društvenim naukama radi istraživanja određene pojave u njenom prirodnom kontekstu (*in situ*) radi ustanovljavanja *značenja* koje ta pojava ima za grupu koja je predmet istraživanja.

Historija i logika metoda

Historija ovog metoda započinje s davnim zapisima putnika o narodima pojedinih krajeva i njihovim običajima. U Evropi takvi zapisi potiču iz 13. vijeka, kada istraživači, misionari i trgovci počinju putovati u daleke zemlje i ostavljati zapise o tim putovanjima. Naučno korištenje ovog metoda počinje u Evropi u kasnom 19. vijeku u okviru antropologije. Na prelazu iz 19. u 20. vijek evropski antropolozi počinju odlaziti u grupe koje izučavaju, žive s njima određeno vrijeme, prave bilješke i na taj način uče o društvenom svijetu tih ljudi. Takav je bio, naprimjer, britanski socijalni antropolog poljskog porijekla Bronislaw Malinovski (1844-1942), koji je istraživao stanovnike Melanezije. Za njega se kaže da je antropologe sveo “s verande” među ljude koje istražuje. Napisao je da je cilj antropologa “da razumije domorodački svjetonazor, njihov odnos prema životu, da shvati njihovu viziju vlastitog svijeta”. Glavna djela su mu *Argonauts of the Western Pacific* (Argonauti Zapadnog Pacifika) objavljeno 1922. i *Crime and Custom in Savage Society* (Zločin i običaj u divljem društvu) objavljeno 1926.

U SAD-u etnografsko istraživanje vezano je za Univerzitet u Čikagu i njegov Odsjek za sociologiju, gdje je nastalo učenje i praksa koja se naziva “čikaškom školom”. U periodu 1910-1930. neke tehnike ovog metoda korištene su za izučavanje društvenog

života u Čikagu. U periodu 1940-1960 istraživanje na terenu razvijeno je kao zaseban metod. "Čikaška škola" je formulisala tri principa koji se tiču ovog metoda. To su:

1. izučavaj ljude u njihovom prirodnom ambijentu, *in situ*;
2. izučavaj ljude putem direktne interakcije s njima;
3. dobij razumijevanje društvenog svijeta i daj teorijske iskaze o perspektivi članova grupe.

Nakon Drugog svjetskog rata, istraživanje na terenu trpjelo je izazove kvantitativnih metoda. To su metodi kojima se istražuju određene pojave putem mjerenja i iskazuju u brojevima. U vremenu koje je slijedilo, istraživanje na terenu uspjelo je da se afirmiše u punoj mjeri u istraživanjima društvenih fenomena.

U muslimanskoj historiji ovaj metod su, takođe, koristili geografi i putnici. Potaknuti kur'anskim uputama da se putuje po Zemlji, potrebom pronalaska pravaca *kible* u različitim mjestima, iznalaskom puteva prema Mekki, te opštim državnim i društvenim interesima, ovi naučnici su u okviru geografije razvili posebne žanrove literature, kao što su opisi zemalja i njihovih stanovnika (*al-mamālik wa al-masālik*) i putopisi (*riḥlāt*). Antropološke deskripcije naroda različitih zemalja ostavili su autori kao što su Ibn Faḍlān (10. vijek), Ibn Ğubayr (u. 1217), Yāqūt al-Ḥamawī al-Rūmī (u. 1229), Abd al-Laṭīf al-Baġdādī (u. 1231), al-Qazwīnī (u. 1283), Abū al-Fidā' (u. 1331) i Ibn Baṭṭūṭa (u. 1377).⁹⁷

Naprimjer, `Aḥmad ibn Faḍlān je bio putnik iz 10. vijeka, koji je kao dio izaslanstva abasijskog halife al-Muqtadira putovao na sjever Evrope. Posjetio je Bulgare na Volgi i u svojoj *Risali* (Po-

⁹⁷ Ismail R. Al-Faruqi and Lois Lamya al-Faruqi, *The Cultural Atlas of Islam* (New York: Macmillan, 1986), 334.

slanica), koju je izdao ruski orijentalist Kračkovski 1939, ostavio vrlo upečatljive opise načina života, vjerovanja i običaja volških Vikinga, Oguza, Baškira, Bulgara, Rusa, Hazara i drugih naroda. Lik Ibn Faḍlāna našao je odraza i u literaturi u noveli *Eaters of the Dead* (Oni koji jedu mrtve) autora Miachaela Crichtona, na osnovu koje je 1999. snimljen poznati film *Trinaesti ratnik* (*The Thirteenth Warrior*), režisera John Mc Tiernana.

Yāqūt al-Ḥamawī al-Rūmī je autor djela *Mu‘gam al-buldān* (Leksikon zemalja), u kojem daje opise zemalja i ljudi koje je vidio. Naprimjer, daje podatke o Slovenima (*saqāliba*) uključujući i muslimane među njima koje je sreo kako studiraju Islam u Šamu.

Putopisac Ibn Baṭṭūṭa posjetio je oko 1334. sjeveroistočni Balkan na svom putu u Konstantinopolis. On je u svojim zapisima dao veoma interesantne podatke o zemljama kroz koje je prošao, njihovim stanovnicima i događajima. Na ovom mjestu navest ćemo ilustraciju koja se odnosi na mističnog derviša Sari Saltuka, porijeklom iz Buhare, za koga je vezano širenje Islama u ovom dijelu Balkana. Ibn Baṭṭūṭa kaže:

“Mi smo došli u grad poznat po imenu Baba Saltuk. Baba u njihovom jeziku ima upravo isto značenje kao i među Berberima (tj. otac), ali *b* izgovaraju naglašenije. Oni prenose da je ovaj Saltuk bio jedan zaneseni vjernik, iako su stvari rečene o njemu pokude-
ne Božijim zakonom. Ovaj grad je posljednji u posjedu Turaka, i između njega i početka teritorije Grka putuje se osmanaest dana hoda kroz nenaseljene pustoši, pri čemu na jednoj dionici u dužini od osam dana hoda nema vode. Na ovom dijelu putovanja bilo je potrebno osigurati se vodom, i voda se nosila u velikim i malim kožama na kolima. S obzirom da je naš dolazak u ovo područje bio u hladno doba, nismo imali potrebe za većim količinama vode,

a Turci su nosili svježe mlijeko u velikim kožama, pomiješano s kuhanjem, i to su pili, tako da nisu osjećali žeđ. U ovom gradu mi smo učinili pripreme za (prelazak preko) pustinje. Budući da sam trebao više konja, ja sam otišao do princeze Khatun i izložio joj svoju potrebu.”⁹⁸

Tradicija putopisa nastavljena je u osmanskome periodu muslimanske historije. Najpoznatiji putopisac osmanskog doba bio je Evliya Čelebi (1611-1682), čije djelo *Seyahatnama* (Putopis) sadrži zapise o četrdeset godina koje je proveo na putovanjima. Između ostalog, ovo djelo sadrži vrijedne informacije o narodima Balkana u 17. vijeku. Evliya Čelebi ovakvim riječima opisuje stanovnike Sarajeva:

“Kako je ovdje klima prijatna, ljudi su u licu rumeni. Sa sve četiri strane šehera planinski su pašnjaci, a živih voda ima mnogo. Zbog toga je stanovništvo krepko i zdravo. Čak ima više hiljada starih i dugovječnih ljudi koji su bili i prošli, oronuli i iznemogli, ljudi koji su prevalili prosječni život od sedamdeset godina (...)

Sve su to bogobojažljivi ljudi, čistog, ispravnog i nepomućenog vjerovanja. Oni su daleko od zavisti i mržnje, a svi su, staro i mlado, gospoda i sirotinja, istrajni u molitvi. Pa i kad u čaršiji, brojeći novac, čuju poziv na molitvu (ezan), reknu: ‘Odazivan ti se Bože’, i ostavljajući novac, onako otvoreno, jatimice hrle u džamiju ne zatvorivši ni dućana.”⁹⁹

Na jednom drugom mjestu u svom putopisu Evliya Čelebi daje i informacije o jeziku balkanskih Roma. Bez ikakvih pre-

⁹⁸ H. T. Norris, “Ibn Battutino putovanje u sjeveroistočni Balkan”, prev. Hamida Karčić, *Glasnik Rijaseta IZ u BiH*, vol.LXX, no .9-10 (2008), 968.

⁹⁹ Evliya Čelebi, *Putopis*, preveo, uvod i komentar napisao Hazim Šabanović (Sarajevo: Svjetlost, 1967), 115.

drasuda Evliya govori o ovom jeziku i daje primjere njegovog vokabulara.¹⁰⁰

U moderno doba u muslimanskim zemljama ovaj metod je korišten u okviru etnografije, antropologije i sociologije, uglavnom prema teorijskim premisama i tehnikama razvijenim i Evropi, odnosno na Zapadu. Stručnjaci za islamske nauke nisu koristili prednosti ovog metoda. Međutim, u posljednjih nekoliko decenija ovaj metod polahko prodire i u istraživanja koja se bave religijskom praksom muslimana.

U pogledu muslimana u BiH ovaj metod su u istraživanju pojedinih lokalnih zajednica koristili strani istraživači. Prvu etnografsku studiju jednog bosanskog sela (Planinica kod Bugojna) dao je američki istraživač Wiliam Lockwood u knjizi *European Muslims: Economy and Ethnicity in Western Bosnia* (Evropski muslimani: ekonomija i etnicitet u Zapadnoj Bosni) (New York: Academic Press, 1975). Drugo istraživanje je rad na terenu norveške autorice Tone Bringa, čija knjiga *Being Muslim the Bosnian Way: Identity and Community in a Central Bosnian Village* (Princeton: Princeton University Press, 1995) (Biti musliman na bosanski način: identitet i zajednica u jednom centralnobosanskom selu) govori o tome šta Islam znači za stanovnike tog sela.

Primjena metoda

Postupak primjene ovog metoda je veoma fleksibilan. Istraživač bira pojedine tehnike na osnovu svoga uvjerenja da mu mogu

¹⁰⁰ Vidi: Robert Dankoff, "The Earliest Text in Balkan (Rumelian) Romani: A Passage from Evliya Celebi's *Seyahat nameh*", *Journal of the Gypsy Lore Society* (Fifth serie), vol. 1, 1991, 1-20.

donijeti pouzdane informacije. Možemo, ipak, izdvojiti slijedeće radnje u postupku primjene metoda. To su:

1. Pripreme za istraživanje na terenu.

Pripreme započinju čitanjem određene literature o predmetu istraživanja. Predmet istraživanja definiše se kao opšta tema. Istraživač ne postavlja nikakve hipoteze. Naprimjer, primijenjeno na oblast religijske i običajne prakse muslimana u BiH, istraživač uzima temu “Kako se obilježava Ajvatovica”.

2. Izbor mjesta

Bira se kontekst u kome će se desiti događaj koji se želi istraživati. To je socijalno određena teritorija. U našem slučaju to je Prusac, posljednja nedjelja u junu određene godine.

3. Izbor “vratarā”

Riječ je o izboru osobe sa formalnim ili neformalnim autoritetom koji kontroliše pristup mjestu. U našem slučaju to je mjesni imam ili neki stariji čovjek od autoriteta. Njihova uloga je da uvedu istraživača u njihov društveni milje i da ohrabre članove da s njim saraduju.

4. Izlazak na teren

Pristupa se terenu, istraživač se predstavlja, objašnjava cilj i predmet istraživanja. Da bi zadobio povjerenje članova grupe, od istraživača se očekuje da objasni šta je cilj i zašto vrši istraživanje. U literaturi postoje različiti stavovi o tome koliko istraživač treba da kaže o svom projektu. Stavovi se kreću od polutajnih istraživanja do potpuno otvorenih istraživanja. U slučaju istraživanja religijske prakse kod nas preporučili bismo potpuno objašnjenje o ciljevima i karakteru projekta.

5. Izgradnja povjerenja

U ovoj fazi istraživač se približava “članovima” (grupu koju izučava), “probija led”, gradi povjerenje. Do izražaja posebno dolaze komunikacione sposobnosti istraživača. Što je istraživač manje formalan, što više koristi jezik članova grupe, postaje dio okoline, to su veće mogućnosti približavanja članovima.

6. Posmatranje i prikupljanje informacija

Istraživač posmatra. Sluša i pravi bilješke. Bilješke mogu biti: *kratke bilješke* gdje se samo navode ključni termini za podsjećanje; *direktne bilješke* posmatrača koje su uređene hronološki i daju opis šta je istraživač vidio ili čuo; *bilješke o zaključcima* istraživača, u kojima istraživač navodi svoja zapažanja o značenjima posmatranih događaja ili izjava; *analitičke bilješke*, kojima istraživač uspostavlja veze između posmatranih pojava i *lične bilješke*, gdje istraživač opisuje svoje emocionalne reakcije na posmatrane pojave. Istraživač može, takođe, da pravi mape i dijagrame te da vrši mašinsko bilježenje događaja. U ovoj fazi može da se koristi i intervju u nestruktuiranom, neformalnom obliku. Istraživač, naprimjer, postavlja pitanja u *deskriptivnom* obliku kao: “Kako se vi pripremate za Ajvatovicu”?; *kontrastna* pitanja kao: “Možete li opisati sličnosti i razlike u pripremi mlađih i starijih članova Vaše porodice za Ajvatovicu”? Nakon završenog istraživanja istraživač organizuje materijal u apstraktne kategorije i tada sebi postavlja *strukturalna pitanja*, kao što su “Koja kategorija stanovništva je dominantno učestvovala u obilježavanju Ajvatovice”?

7. Napuštanje terena

Istraživanje na terenu može trajati različito – od nekoliko dana ili sedmica do nekoliko mjeseci ili godina. Kada se uoči da je istraživanju došao kraj, istraživač nagovještava da napušta

mjesto. Izvršava sve obaveze prema članovima grupe i ostavlja iza sebe čistu situaciju. Neki teoretičari sugeriraju održavanje veza sa članovima. Nekada dođe i do povratka na mjesto istraživanje i rada na novom istraživanju da bi se uočile razlike posmatrane pojave tokom vremena.

8. Pisanje izvještaja

Nema strogo fiksirane strukture pisanja izvještaja za ovu vrstu istraživanja. Za potrebe istraživanja religijske prakse u okviru islamskih nauka može se koristiti slijedeći format.

Tema: Kako se obilježava Ajvatovica

Uvod: Informacije o muslimanima Uskopske doline, gdje je situiran Prusac, nekadašnji Akhisar, gdje će se obilježiti Ajvatovica. Slijedi definisanje istraživačkih pitanja (Kada se obilježava Ajvatovica? Ima li taj dan neko posebno značenje za stanovnike toga dijela Bosne? Ko učestvuje u obilježavanju Ajvatovice? Kakve kaside se uče tokom pohoda? Kako su organizovani učesnici pohoda? Kakvo značenje ima Ajvatovica za muslimane toga dijela Bosne itd.) Iznose se metodi istraživanja (kako će biti prikupljene informacije, ko su informanti i ko su članovi koji vrše verifikaciju informacija).

Situacija: Obilježavanje Ajvatovice (opis obilježavanja, mjesto, vrijeme, učesnici, trajanje, sadržaj, ostali elementi kao folklor, zastave, kaside i sl., značaj. Ovaj dio piše se u analitičkim kategorijama (temama).

Zaključak i implikacije: Autor se ograničava na deskripciju i ograničeno uopštavanje.

Izvještaj u cjelini karakteriše stil koji je više lični (narativni) a manje formalan i objektivn. Nema veliki broj fusnota. Citati su česti. Informacije se ne razdvajaju od teorijskih uopštavanja.

VI POGLAVLJE

BIBLIOTEČKO ISTRAŽIVANJE

Uvod

Biblioteke su nezaobilazno mjesto i ambijent za istraživački rad. Koliko su biblioteke značajne, govori podatak o tome da kada se evaluira jedan univerzitet, kao jedan od kriterija uzima se uređenost njegove biblioteke i bogatstvo njenih zbirki. Za nas su ovdje posebno značajne *istraživačke biblioteke*. To su opšte ili specijalizovane biblioteke koje prikupljaju i posjeduju materijal potreban za istraživačke projekte.¹⁰¹ Za istraživanje u islamskim naukama relevantne su na prvom mjestu biblioteke u muslimanskom svijetu ali i biblioteke u Evropi, odnosno na Zapadu, koje imaju vrlo bogate i dobro uređene islamske zbirke.

Da bi mogao efikasno koristiti materijale pohranjene u bibliotekama, istraživač mora poznavati njihov karakter, način na koji su organizovane, način klasifikacije knjižnog materijala, tehnike pretraživanja i sl. Zbog toga je proučavanje metoda bibliotečkog istraživanja veoma važno za obrazovanje mladih istraživača.

Definicija metoda

Ovaj metod može se definisati kao metod koji nam omogućava brzo i efikasno pronalaženje relevantnih informacija u bibliotečkim

¹⁰¹ "Research Library", <http://dictionary.reference.com>, pristupljeno 20. 8. 2011.

zbičkama i resursima. Može uključivati različite tehnike kao što su bibliografsko istraživanje, kompjutersko istraživanje, istraživanje prema predmetu, sistematsko pretraživanje, pretraživanje prema ključnim riječima, pretraživanje prema citatima i sl.¹⁰²

Historija i logika metoda

Historija biblioteka na svjetskom nivou započinje uporedo s nastankom prvih pismenih zapisa.¹⁰³ Već oko 3000. godina p.n.e. u Mesopotamiji i Egiptu postoje biblioteke. U Mesopotamiji to su bile kolekcije glinenih pločica na kojima su klinastim pismom bile zabilježene važne informacije o životu i kulturi stanovnika ovog regiona. Takve su kolekcije naprimjer čuvane na dvoru kralja Asurbanipala. Službene biblioteke postojale su u gradovima Telloh i Niniva u današnjem Iraku. U starom Egiptu rane biblioteke čuvale su brojne zbirke informacija na papirusu. Oko 2500. godine p. n. e. u Egiptu već postoje javne biblioteke, uključujući biblioteku faraona Ramzesa II u Tebi.

U helenskom svijetu najpoznatija biblioteka je bila ona u Aleksandriji. Ova biblioteka ustanovljena 300. godine p.n. e. imala je za cilj da prikupi sva pisana djela koja su postojala na svijetu. Ona je na vrhuncu svoga postojanja imala 700 000 svitaka papirusa.

U toku srednjeg vijeka u Evropi je došlo do opšteg kulturnog pada, što se odrazilo i na biblioteke. Uglavnom su očuvane biblioteke u manastrima, koji su bili čuvari pismenosti u to doba.

¹⁰² Vidi: Thomas Mann, *The Oxford Guide to Library Research* (Oxford: Oxford University Press, 2005).

¹⁰³ Ovdje ćemo rezimirati nastavni materijal Historija biblioteka i bibliotekarstva (History of Libraries and Librarianship), http://www.slais.ubc.ca/courses/libr500/04-05-wt2/wwwJ_Gardner..., pristupljeno 19.8.2011.

U kasnom srednjem vijeku (11-15. vijek) razvijaju se nove vrste biblioteka koje su bile otvorene i sveštenicima i laicima. To su bile katedralne i univerzitetske biblioteke. Ove biblioteke su se razvile zahvaljujući pojačanom interesu za znanje u doba renesanse.

Izum štamparije Johanna Gutemberga (1398-1468) doveo je do masovnog štampanja knjiga. To je dovelo do obogaćivanja biblioteka i potrebe za stručnim bibliotekarima koji će biti u stanju da sistematski uredi bibliotečke zbirke. U 17. i 18. vijeku formiraju se državne ili nacionalne biblioteke kao što su Nacionalna biblioteka Francuske u Parizu, Britanska biblioteka u Londonu, Njemačka državna biblioteka u Berlinu. Ovakav razvoj biblioteka u Evropi dovodi i do toga da se bibliotekarstvo posmatra kao posebno zanimanje za koje se traže posebna znanja. Tokom 19. vijeka ustanovljavaju se posebni kursevi i ispiti za bibliotekare. Najpoznatiji naučnik koji je dao doprinos nauci bibliotekarstva u 19. vijeku bio je Melvil Dewey, koji je uspostavio brojna sredstva i konvencije koje su ostale na snazi do danas. Takva je, naprimjer, njegova Decimalna klasifikacija koja se koristi za aranžiranje knjiga i drugih materijala u logički poredak prema sadržaju ili formi.

Tokom 20. vijeka u Evropi, odnosno na Zapadu došlo je do daljeg razvoja biblioteka. Bibliotekarstvo se studira gotovo na svim univerzitetima a krajem 20. vijeka često se kombinuje s informacijskim naukama. Istovremeno se unapređuju principi organizacije i upravljanja bibliotekama i metodi istraživanja bibliotečkih zbirki.

U muslimanskom svijetu važnost pisanog teksta zasnivala se na činjenici da je u toku objave Kur'ana započelo zapisivanje njegovih odlomaka, da su ti zapisi kasnije kompilirani u sveobuhvatnu zbirku (Mushaf) te da je vršeno prvo parcijalno a zatim i sveobuhvatno zapisivanje Hadisa. Tekstovi Kur'ana i hadiskih

zbirki bili su okosnica oko koje se formiraju bibliotečke kolekcije. Tim tekstovima vremenom se dodaju radovi iz ostalih grana nauka. Izrastanje i procvat islamske civilizacije iskazali su se i u afirmaciji knjige i biblioteka.

U muslimanskoj historiji postojalo je više vrsta biblioteka.¹⁰⁴

Na prvom mjestu postojale su džamijske biblioteke.¹⁰⁵ Te su se biblioteke razvile uz pojedine džamije a okosnicu njihovih zbirki činili su vjerski tekstovi i knjige iz različitih oblasti islamskih nauka. Među poznatim bibliotekama ove vrste bile su biblioteka uz Masdžid al-Aksa u Kuds-i šerifu, Emevijsku džamiju u Damasku, džamiju al-Azhar u Kairu itd.

Drugu vrstu biblioteka predstavljale su privatne biblioteke. To su biblioteke koje su osnivali pojedinci. Takva je, naprimjer, bila biblioteka abasijskog halife al-Mustanšira (.....) i Ibn al-‘Amīda, vezira dinastije Buwayhid. U ovoj posljednjoj biblioteci bibliotekar je bio poznati historičar Ibn Miskawayh. U muslimanskoj Španiji poznata privatna biblioteka bila je ona koju je ustanovio kadija Ibn al-Muṭrif.

Treću vrstu biblioteka predstavljale su javne biblioteke. Te su biblioteke bile otvorene opštoj javnosti. U ovu kategoriju spadale su biblioteka Kordobe, koju je osnovao emevijski halifa al-Ḥakam II al-Mustanšir (u. 961) te biblioteka u Tripoliju, današnjem Libanu, koju je osnovala dinastija Banu Ammar. U ovim bibliotekama (*ḥizāna al-kutub*) bili su uposleni bibliotekari (*ḥufāz al-kutub*) i

¹⁰⁴ Dr. Ragheb Elsergany, “Libraries in Islamic Civilization... Diversity and Progress”, <http://en.islamstory.com/libraries-islam-diversity-progress.html>, pristupljeno, 20.8.2011.

¹⁰⁵ Više o tome vidi: Mohamed Makki Siba’i, *Mosque Libraries: An Historical Study* (Mansell, 1987).

prepisivači, koji su imali zadatak da prepisuju knjige iz bibliotečkih zbirki. Biblioteke su imale indekse knjiga (*fihrist*).

Četvrtu vrstu biblioteka predstavljale su školske i univerzitetne biblioteke. Pri školama različitog ranga (*kuttāb, medresa / kuttāb, madrasa*) i univerzitetima (*džami'a / ġāmi'a*) postojale su biblioteke koje su podržavale nastavni proces. Naprimjer, Šalāhuddīn al-'Ayyūbī i njegov vezir al-Qāḍī al-Faḍīl osnovali su medrese i biblioteke u Kairu. U medresi al-Faḍīliyya nalazila se zbirka od 200 000 knjiga. Veliki univerziteti kao što je al-Azhar u Kairu, al-Zaytūna u Tunisu i Qarawīyyīn u Fesu imali su poznate biblioteke. Ovakva praksa nastavljena je i u osmanskom periodu. Svaka medresa imala je svoju biblioteku a poznate velike medrese, odnosno univerziteti u velikim gradovima Carevine, imali su veoma vrijedne bibliotečke zbirke. Tako je, naprimjer, uz medresu koju je sagradio Gazi Husrev-beg u Sarajevu 1537, uspostavljena i biblioteka. Biblioteka je uspostavljena istom vakufnamom kao i medresa a finansijsku podlogu za njeno uspostavljanje činio je novac koji je preostao od gradnje medrese. Kasnije se ova biblioteka transformisala u javnu biblioteku.

Tokom 20. vijeka započela je modernizacija biblioteka u muslimanskom svijetu. Usvajaju se moderni principi organizacije biblioteka, klasifikacije bibliotečkog materijala i bibliotečkih servisa, uključujući i metode pronalaženja i lociranja traženog materijala.

Primjena metoda

Primjena ovog metoda odvija se u sedam operacija¹⁰⁶:

¹⁰⁶ "The Seven Steps of the Research Process", <http://olinuris.library.cornell.edu/print/3>, pristupljeno 19.8.2011. Za objašnjenje operacija pri korište-

1. identifikovanje i razvoj teme
2. pronalaženje informacija o podlozi teme (background information)
3. korištenje kataloga radi pronalaska knjiga
4. korištenje indeksa radi pronalaska periodike
5. pronalazak izvora na internetu
6. ocjena onoga što se našlo
7. citiranje onoga što se našlo koristeći standardni format

Tokom prve operacije definiše se tema istraživanja i postavljaju istraživačka pitanja. Slijede se pravila definisanja i ograničenja teme o kojima je ranije raspravljano kada je bilo riječi o fazama istraživačkog procesa.

U drugoj fazi pronalaze se informacije o podlozi teme, odnosno one informacije koje daju preliminarno znanje o temi. To se čini na taj način što se identifikuju *ključne riječi* za kojima se traga u odgovarajućim *referentnim djelima*. Referentna djela su ona djela koja su kompilirana s ciljem da daju autoritativnu informaciju različitog obima i koja su namijenjena za povremeno obraćanje a ne čitanje od korica do korica. U ova djela spadaju rječnici, enciklopedije, službene novine, godišnjaci, indeksi, bibliografije, atlasi itd. Primjer referentnog djela u islamskim naukama je turska enciklopedija Islama *TDV Islam Ansiklopedisi*. Posebno treba obratiti pažnju na bibliografiju na kraju odrednica u referentnim

nju ovog metoda i definisanje odgovarajućih termina oslanjali smo se na materijal "How to do Library research", <http://southwestern.edu/library/research-support/> pristupljeno 19.8.2011; "Glossary of Library Terms", http://lib.iium.edu.my/index.jsp?module=Root&action=library_glos..., pristupljeno 21.2.2008.

djelima. Podaci navedeni u bibliografijama mogu biti veoma korisni za dalje istraživanje.

U trećoj operaciji koristi se *katalog* za pronalazak knjiga. Katalog je lista knjiga, mapa i drugih sadržaja informacija koja je uređena po nekom sistemu. Katalog bilježi, opisuje i indeksira sadržaje zbirke određene biblioteke. Katalog može biti uređen prema autorima djela (autorski katalog) ili prema sadržaju djela (predmetni katalog). U starijim bibliotekama katalog čine kataloški listići pohranjeni u posebnim kutijama. U savremenije uređenim bibliotekama kataloški sistem je automatizovan i njemu se pristupa *on line*. Ovaj način uređenja kataloga naziva se *On line public access catalogue* (OPAC). Kada se u katalogu pronađe tražena informacija o knjizi, bilježi se njena *signatura* (call number), odnosno broj putem koga se knjiga locira i traži na korištenje. Ovaj broj najčešće je klasifikacioni broj knjige ili broj njenog mjesta na polici. U starijim bibliotekama knjige se čuvaju u magazinima pa ih korisnik, nakon pronalaska signature, treba naručiti. U novijim bibliotekama slijedi se princip "otvorenog pristupa" (open access). To znači da se police s knjigama nalaze u velikim čitaonicama, te korisnik sam, nakon pronalaska signature, traži željenu knjigu na policama.

U četvrtoj operaciji istraživač se koristi *periodičnim indeksima* i *bazama podataka* za pronalazak članaka objavljenih u *periodičnim publikacijama*. Periodični indeks je predmetni indeks koji se odnosi na grupu periodičnih publikacija. Objavljuje se obično u kratkim vremenskim intervalima. Sadrži podatke koji uključuju naslov članka, ime autora, ime periodične publikacije, tom, broj, datum i stranice. Takav je naprimjer *Index islamicus* koji sadrži podatke o člancima o Islamu objavljenim u periodičnim publikacijama na

evropskim jezicima. Periodične publikacije su publikacije koje imaju poseban naslov i koje se pojavljuju u redovnim intervalima ili kada se to navede. U ovoj operaciji, istraživač takođe koristi i baze podataka koje sadrže informacije o člancima u periodičnim publikacijama. Ove baze podataka mogu da sadrže sažetak (abstract) traženog članka ili njegov cjelokupni tekst (full text). Primjer jedne baze podataka koja se može koristiti u istraživanju u islamskim naukama je EBSCO.

U petoj operaciji istraživač koristi internetske izvore. Treba imati na umu da je internet vrlo koristan ali neuređen medij. Za pretraživanje internetskih izvora važno je pravilno odrediti ključne riječi. Prilikom pretrage koriste se mašine za pretraživanje kao što je Google.

U šestoj operaciji istraživač vrši ocjenu pronađenog materijala. Riječ je o tome da se utvrdi pouzdanost pronađenih podataka. Kada se radi o evaluaciji knjiga, obraća se pažnja na autora i izdavača. Ako je autor renomirani naučnik u svojoj oblasti a izdavač naučna, istraživačka, obrazovna i sl. Ustanova, onda je pouzdanost informacija sadržanih u takvim knjigama veća. Kada se vrši evaluacija članaka u periodičnim publikacijama, onda treba razlikovati akademske, odnosno naučne i stručne periodične publikacije od ostalih. *Naučne periodične publikacije* su one periodične publikacije koje objavljuju rezultate naučnih istraživanja, gdje članci sadrže reference u obliku fusnota ili bibliografija, koriste jezik odgovarajućih disciplina i generalno imaju ozbiljan izgled. Članci objavljeni u takvim publikacijama prije objavljivanja redovno prolaze procedure recenzije, odnosno ocjene od strane stručnjaka u datoj oblasti. Primjer takve publikacije kod nas je *Zbornik radova Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu* a u svijetu *Islamic studies*

iz Pakistana. Ostale periodične publikacije, kao što su magazini i novine, sadrže vijesti, komentare i analize koje pišu novinari, a ne naučnici. Njihova naučna vrijednost je manja. Kada se evaluiraju internetski izvori, onda treba obratiti pažnju na okolnost ko takve stranice administrira, kako su uređene, navode li izvore, čemu služe i sl. Naprimijer, ako se u nazivu internet stranice pojavljuje oznaka *edu* (to ukazuje na univerzitet), *gov* (to ukazuje na vladu), takve stranice sadrže generalno pouzdane informacije.

U sedmoj i posljednoj operaciji korištenja ovog metoda istraživač treba da citira pronađene podatke slijedeći pri tome standardni format. Citiranje znači da se u formi direktnog ili indirektnog navođenja tuđih riječi i ideja identifikuje njihov autor. Citiranje ima dva cilja: da se oda priznanje autoru korištenog materijala i da se omogućiti onima koji žele nastaviti dalje istraživanje da se upoznaju s izvorima istraživača. Ako se ne poštuje ovaj zahtjev u pogledu citiranja, zapada se u plagijat.

Plagijat se definiše kao “predstavljanje nečijeg tuđeg rada kao svog bez odavanja priznanja”. Plagijat predstavlja direktno kršenje etičkih principa u istraživanju i radu u akademskoj zajednici. Plagijat se može učiniti svjesno ili nesvjesno. Da bi se izbjeglo nesvjesno činjenje plagijata, savjetuje sa da se prilikom pravljenja bilježaka u toku rada u biblioteci ili u radnoj sobi na vidljiv način indicira šta je direktan citat preuzet od drugoga (npr. stavljanjem pod znakove navoda, označavanjem djela i stranice, ili čak markiranjem posebnom bojom), šta je parafraza ili preformulisanje tuđih riječi u svoje (npr. markiranjem tog dijela teksta drugom bojom, navođenjem djela i stranice iz koje se parafrazira) a šta je rezimiranje tuđih stavova ili ideja. Vlastiti komentari moraju se u radnim bilješkama posebno označiti. Ova distinkcija može pomoći

istraživaču da prilikom sinteze prikupljenih podataka ima jasnu predstavu šta su tuđe a šta njegove riječi i ideje.

Prilikom citiranja koriste se standardni formati. Takav format ili stil često propisuju individualni univerziteti, publikacije ili stručna udruženja. Takav je, naprimjer, *Chicago Manual of Style* (Chicago University Press, 15-th edition).

VII POGLAVLJE

IZABRANA REFERENTNA DJELA ZA ISTRAŽIVANJE U ISLAMSKIM NAUKAMA

Već smo definisali referentna djela kao ona djela koja su kompilirana s ciljem da daju autoritativnu informaciju različitog obima i koja su namijenjena za povremeno obraćanje a ne čitanje od korica do korica. U ova djela spadaju rječnici, enciklopedije, službene novine, godišnjaci, indeksi, bibliografije, atlasi itd. Na ovom mjestu dat ćemo izbor najvažnijih referentnih djela za istraživanje u islamskim naukama iz klasičnog i savremenog doba, na arapskom, engleskom i drugim jezicima.

1. Referentna djela na arapskom jeziku

Maḡātib al- 'ulūm

Abū 'Abdullah Muḡammad ibn 'Aḡmad ibn Yūsuf al-Ḥaḡīb al- Ḥawārizmī (u. 997), taḡqīq: 'Ibrāhīm al-'Abyārī (Bayrūt: Dār al-Kitāb al-'arabī, 1989).

Rječnik temeljnih termina iz različitih islamskih nauka. Aranžiran po oblastima: *'ulūm al-šar'iyya wa al-'arabiyya* i *'ulūm al-'aḡam*.

Kitāb al-ta'rīfāt

'Alī ibn Muḡammad al-Sayyid al-Šarīf al-Ġurġānī (1340- /1413) (Bayrūt: Dār al-Diyān li-turāt), 1990.

Rječnik definicija izabраниh termina (1634 odrednice) iz oblasti filozofije, logike, lingvistike, fikha i tesavvufa.

Miftah al-sa'ada wa misbah al-siyada

Ahmed ibn Mustafa Taškupru-zade (1495-1561), taḥqīq: Rafīq al-‘Aḡamī ‘Alī Daḥrūḡ (Bayrūt: Dār al-Kutub al-‘ilmiyya, 1985).

Rječnik termina iz različitiḥ nauka podijeljenih na teorijske (‘*ulūm al-nazar*) i opisne nauke (‘*ulūm al-tawṣīfiyyāt*). Ovo izdanje slijedi alfabetski slijed odrednica uobičajen za moderne leksikone.

Kaššāf ‘iṣṭilāḡāt al-funūn wa al-‘ulūm

Muḡammad ‘Alī Tahānawī (1744.u.?), taqdīm wa ‘iṣrāf wa murāḡa‘a: Rafīq al-‘Aḡam, taḥqīq: ‘Alī Daḥrūḡ (Bayrūt: Maktaba Lubnān Nāširūn, 1996).

Leksikon ključnih termina iz različitiḥ islamskih disciplina. Nastao je u Mogulskoj Indiji. Uključuje termine na arapskom i perzijskom jeziku. Sadrži ukupno 3115 odrednica.

Dustūr al-‘ulamā’ ‘aw ḡāmi’ al-‘ulūm fī ‘iṣṭilāḡāt al-funūn

‘Abd al-nabī ibn ‘Abd al-rasūl al-‘Aḡmadnagari (u.?), tarḡama min al-fārisiyya: Hasan Hani Fahs (Bayrūt: Dār al-kutub al-‘ilmiyya), 2000.

Još jedan leksikon islamskih termina u četiri toma nastao u kasnom mogulskom periodu u Indiji. Aranžiran alfabetski.

Kašf al-zunūn ‘an ‘asāmī al-kutub wa al-funūn

Hāgī Ḥalīfa Muṣṭafā ibn ‘Abdullāh (1609-1657)

(Bayrūt:s.a.)

Bibliografska enciklopedija na arapskom jeziku o naučnim disciplinama i knjigama, koju je napisao poznati osmanski historičar, geograf i bibliograf poznat i po imenu Katib Čelebi. Sadrži više od 14 500 informacija o knjigama poredanih po alfabetu.

Šekaik-i Numaniyye fi ulema i Devlet i Osmaniyye

Ahmed ibn Mustafa Taškupru-zade, ed. A.S. Furat, 1985.

Važan biografski leksikon za historiju uleme Osmanske države. Sadrži biografije 502 alima i šejha do 1558.

Al-A ‘lām: qāmūs tarāğīm li ‘ašhar al-riğāl wa al-nisā’ min al-‘arab wa al-musta ‘ribīn wa al-mustašriqīn

Ḥayr al-dīn Ziriklī (Bayrūt: Dār al-‘Im li al-malāyīn, 1997).

Leksikon poznatih ličnosti, Arapa, nearapa i orijentalista.

Tatimma al-A ‘lām li al-Ziriklī

Muḥammad Ḥayr Ramađān Yūsuf (Bayrūt: Dār Ibn Ḥazm, 1998).

Dodatak prethodnom djelu. Obuhvata lica koja su umrla 1977-1995.

‘Iršād al-ḥayrān li-ma ‘riḥa ‘āyi al-Qur ‘ān

‘Ibrāhīm b. ‘Abdullāh al-‘Anṣārī (Qaṭar 1986).

Ova knjiga daje početak svakog ajeta u Kur’anu.

Al-Mu‘ğam al-mufahras li- ‘alfāz al-Qur’ān al-karīm

Muḥammad Fu’ād ‘Abd al-Bāqī (al-Qāhira, 1364).

Ova knjiga sadrži riječi navedene u Kur’anu uz navođenje ajeta i sure u kome se spominju.

Al-Maktaba al-šāmila (Digital Islamic Library), <http://www.shamela.ws>

Digitalna islamska biblioteka. Sadrži puni tekst 5000 knjiga iz različitih grana islamskih nauka na arapskom jeziku. Knjige su organizovane po određenim kategorijama. Posjeduje razvijen sistem pretrage jedne ili više knjiga korištenjem različitih tehnika pretraživanja.

2. Referentna djela na engleskom, njemačkom i turskom jeziku

Encyclopaedia of Islam, ur. P. J. Bearman, Th. Bianguis, Clifford Edmund Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs, drugo izdanje (Leiden: E.J. Brill, 2005), 11 tomova + Index.

Glavna naučna enciklopedija o Islamu na zapadnim jezicima. Rezultat modernog razvoja zapadne orijentalistike i islamskih studija. Drugo izdanje je kompletno i dostupno je u štampanoj verziji i na CD-u. Treće izdanje je u toku. U drugom i trećem izdanju unapređene su brojne odrednice. Uključen je i veći broj muslimanskih autora. Pouzdanost informacija varira. U globalu odrednice koje se bave manifestacijom Islama u historiji pouzdanije su nego one koje se bave objašnjenjem pojave Islama.

Turkiye Diyanet Vakfi Islam Ansiklopedisi (Turkiye Diyanet Vakfi, Islam Ansiklopedisi Genel Mudurlugu: Uskudar/Istanbul), 1988-

Projekat izrade ove Enciklopedije Islama pokrenut je 1980-tih. Do sada je izašlo iz štampe 35 tomova. Riječ je o najozbiljnijem enciklopedijskom projektu u muslimanskom svijetu. Sadrži oko 17 000 odrednica o Islamu, islamskim naukama, zemljama, geografiji, kulturi i civilizaciji na turskom jeziku. Djelo visokog autoriteta rađeno po svim uzusima savremene nauke.

Encyclopaedia of the Qur'an, ur. Jane Dammen McAuliffe (Leiden: Brill Academic Publishers, 2001-2005), 5 tomova.

Sadrži odrednice koje se tiču kur'anskih termina, pojmova, ličnosti, mjesta, tumačenja i kulturne historije. Dostupna u štampanoj verziji i na CD-u.

The Oxford Encyclopaedia of the Islamic World, ur. John L. Esposito (Oxford University Press, 2009), 6 tomova.

Ovo djelo predstavlja proširenje ranije *Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World* (1995). Sadrži odrednice koje se tiču društva, politike, ekonomije, svakodnevnog života i kulture muslimanskog svijeta. Vremenski raspon informacija kreće se od prijeislamskog perioda i ranog islamskog doba do modernog doba, na kome je naglasak. Odrednice se tiču ne samo centralnih muslimanskih zemalja nego i zemalja u kojima su muslimani manjina. Među autorima odrednica se nalazi veći broj muslimanskih pisaca. Pouzdanost je relativno visoka.

The Oxford Dictionary of Islam, ur. John L. Esposito (Oxford University Press, 2003).

Sadrži oko 2000 odrednica o vjerskoj, političkoj i društvenoj sferi muslimanskog svijeta prvenstveno u 19. i 20. vijeku. Karakteriše ga širok biografski profil ličnosti koje su uključene, kao i informacije o brojnim političkim pokretima, religijskim grupama i terminima islamskog prava.

Malisse Ruthven i Azim Nanji, *Historical Atlas of Islam* (Cambridge: Harvard University Press, 2004).

Daje sažeti prikaz historije Islama. Sekcije knjige uređene su hronološki.

Ludwig W. Adamec, *Historical Dictionary of Islam* (Lanham, Md.: Scarecrow Press, 2001).

Koncizno napisan rječnik Islama i njegove historije. Odrednice uređene prema engleskim terminima, gdje god je to bilo moguće. Naprimjer, *pilgrimage*, "hajj".

William Charles Brice, *An Historical Atlas of Islam* (Leiden: Brill, 1981).

Ovaj atlas sadrži informacije o muslimanskim regionima i državama od ranog perioda Islama do modernog doba. Prvi put je štampan 1981. Drugo izdanje iz 2001. sadrži brojna unapređenja.

Carl Brockelmann, *Geschichte der arabischen Literatur* (GAL), vol. I-III (Leiden 1943-1949); Supplementband (S), vol. I-III (Leiden 1937-1942).

Ovo referentno djelo daje informacije o djelima i autorima arapske pismenosti od početka njenog razvoja do polovine 20. vijeka. Sadrži biografije autora i podatke o djelima i njihovim izdanjima.

Fuat Sezgin, *Geschichte der Arabischen Schriftums* (GAS), vol. 1-8 (Leiden 1967-1989).

Slično Brockelmannu ovo djelo daje podatke o autorima arapskih rukopisa od početka razvoja arapske književnosti do 430. godine po Hidžri.

Islamopedia Online, <http://islamopediaonline.org/>

Internetski izvor podataka koji sadrži prevode, vijesti i analize savremene islamske misli i događaja u muslimanskom svijetu.

Index Islamicus

Ovaj indeks započeo je James Douglas Pearson 1955. Danas ga godišnje publikuje Brill Academic Publishers. Indeksira materijale o Islamu, Srednjem istoku i muslimanskom svijetu iz periodičnih publikacija, monografija, konferencijskih materijala, spomenica, web-stranica na evropskim jezicima, turskom, malajskom i indonežanskom jeziku. Trenutno sadrži više od 250 000 podataka iz 2000 periodičnih publikacija. Veoma korisno sredstvo za bibliotečko istraživanje.

Index of Islamic Literature

Ovaj indeks započeo je kao dodatak *Muslim World Book Review* koji je 1980. počela da izdaje Islamska fondacija u Leice-

steru, Velika Britanija. U jesen 1996. *Muslim World Book Review* uključen je u *Index of Islamic Literature*, čiji je izdavač, pored Islamic foundation i International institute of Islamic thought. Izlazi tromjesečno. Indeksira članke iz periodičnih publikacija i monografija o Islamu i muslimanima.

Bursali Mehmed Tahir, *Osmanli muellifleri*, vol. I-III (Istanbul 1333-1342).

Ovo djelo sadrži podatke o knjigama i autorima od početka Osmanske države do 1342. godine po Hidžri.

Turkiye mekaleler bibliografyasi

Bibliografija članaka objavljenih na turskom jeziku. Podaci klasifikovani na osnovu Dewey decimalnog sistema.

Concordance Et Indices De La Tradition Musulmane/ Concordance and Index of the Islamic Tradition Literature: Complete and Unabridged, A. J. Wensinck (Brill, 1992. ili ranije izdanje).

“Concordance” označava alfabetski indeks glavnih riječi u jednoj knjizi s njihovim neposrednim kontekstom, dok “indeks” označava alfabetsku listu imena, mjesta i predmeta u nekom štampanom tekstu uz navođenje stranica na kojima se te riječi spominju. Ovdje je riječ o “concordancu” i indeksu najautoritativnijih zbirki hadisa. Ovo djelo sačinio je poznati orijentalista A.J. Wensinck nakon četrdesetogodišnjeg rada. Dovršeno je 1969. a prvo izdanje imalo je sedam tomova. Izdanje Brilla iz 1992. ima četiri toma. Efikasno djelo za lociranje svih hadisa u kojima se određena riječ spominje.

VIII POGLAVLJE

IZRADA ISTRAŽIVAČKOG PROJEKTA

Od istraživača se očekuje da izradi istraživački projekt (research proposal) bilo da se radi o izradi magistarskog rada, doktorske disertacije ili istraživanja za koje se traži formalno sponzorstvo ili podrška. U pogledu forme, istraživački projekti razlikuju se od oblasti do oblasti. Brojni univerziteti ili istraživačke institucije imaju vlastite forme za izradu istraživačkog projekta. U pogledu istraživanja u islamskim naukama, modernizovani islamski univerziteti i instituti koriste forme koje se traže za istraživačke projekte na renomiranim univerzitetima u svijetu.

Za potrebe ove knjige dat ćemo elemente istraživačkog projekta prema formatu koji je usvojen na američkom Univerzitetu Emori, koji će ovdje biti rezimiran i prilagođen.¹⁰⁷

Elementi istraživačkog projekta

Uvod i teorijski okvir

U ovom dijelu istraživač treba da pruži čitaocu informaciju o podlozi istraživanja i da navede koji je to teorijski okvir istraživanja.

Cilj Uvoda je da potakne interes čitaoca za temu, uspostavi široku osnovu za predmet istraživanja, te postavi istraživanje u širi kontekst naučne i stručne literature.

¹⁰⁷ Frank Pajares, “The Elements of A Proposal”, <http://www.des.emory.edu/mfp/proposal.html>, pristupljeno 23.8.2011.

Definisanje problema

Riječ “problem” u ovom kontekstu označava pitanje koje postoji u teoriji, praksi ili literaturi i koje će se istraživati.

U ovom dijelu istraživač treba da jasno i dovoljno identifikuje problem koji se istražuje i da ga objasni u okviru teorije ili linije istraživanja koja će se slijediti. Problem se može definisati riječima: “Predmet ovog istraživanja je...”

Cilj istraživanja

U ovom dijelu istraživač treba da pruži tačan i specifičan sinopsis sveobuhvatnog cilja istraživanja. Tu spada definisanje i ograničenje područja istraživanja, pitanja koja se postavljaju i značaj studije. Neka od ovih pitanja dalje će se razraditi u narednim elementima istraživačkog projekta. Navođenje cilja istraživanja može započeti riječima “Cilj ovog istraživanja je...”

Pregled literature

Ovaj element istraživačkog projekta ima za cilj da osigura podlogu i kontekst za problem koji se istražuje. Iz navoda sadržanih u ovom elementu projekta proizlazi argumentacija za potrebu preduzimanja istraživanja. Takođe, ovim elementom projekta istraživač pokazuje da poznaje oblast kojom se bavi.

Pregledom literature ističe se kakvo je trenutno stanje u nauci u pogledu istraživanog problema i šta u toj literaturi, eventualno, nedostaje. Ovaj element situira istraživanje u širi tekući dijalog u literaturi koji se vodi o istraživanoj temi.

Treba posebno podvući da Pregled literature nije bibliografija. Literatura treba da bude prikazana, klasifikovana i kritički ocijenjena.

Istraživačka pitanja i / ili hipoteza

Istraživačka pitanja su konkretna pitanja na koja istraživanje treba da pruži odgovor. Ona su relevantna za normativna i druga istraživanja u kojima se koriste kvalitativni metodi. *Hipoteze* su deklarativni navodi o odnosima između dvije pojave ili varijable koji treba da budu dokazani istraživanjem. Hipoteze se koriste u teorijskim istraživanjima u kojima se upotrebljavaju kvantitativni metodi. Za istraživanja u islamskim naukama predlažemo korištenje istraživačkih pitanja.

Metodologija

U ovom dijelu projekta istraživač precizno navodi kojim metodima će se služiti u istraživanju.

Navode se konkretni metodološki postupci koji će se koristiti da se daju odgovori na istraživačka pitanja ili postavljene hipoteze.

Limitacije i delimitacije istraživanja

“Limitacija” označava potencijalnu slabost u studiji. Može se odnositi na poteškoće oko pronalaženja izvora, njihove identifikacije i sl. “Delimitacija” je svjesno ograničenje istraživanja od strane istraživača po kriterijumu vremena, mjesta i sl.

Značaj studije

U ovom dijelu projekta istraživač navodi na koji način će istraživanje proširiti ili revidirati postojeće znanje o pojavi koja se istražuje. Kakve su implikacije istraživanja za teoriju, praksu, donošenje odluka i sl.

Reference / Bibliografija

Od istraživača se očekuje da pruži reference za citate u tekstu projekta. Izvori treba da budu navedeni u *Listi referenci*. Često se od istraživača očekuje da da podatke o širem spektru literature koja se odnosi na predmet istraživanja. Takav popis literature bit će označen kao *Literatura*.

Raspored po poglavljima

U prijavama magistarskog rada i doktorske disertacije, te drugim istraživačkim projektima od istraživača se očekuje da ponudi raspored rada po poglavljima (chapter outline). U formalnom smislu ovaj raspored čine: Uvod, Poglavlja (razrada poglavlja drugog ili trećeg nivoa klasifikacije. Npr. 1, 1.1, 1.1.1), Zaključak, Bibliografija i Dodaci.